

B. CULTURA

SECȚIUNEA I: POLITICA

Cap. I: Raporturi cu Părta

§ 45. TRACTATE ȘI RELAȚIUNI. — Raporturile politice între țările române și Turcia se află stipulate într'o serie de hătișerifuri și firmane ¹⁾, ce au urmat într'un interval de peste 4 secole (1391-1802). Textul primelor tractate ne este cunoscut după copii posterioare făcute, direct sau indirect, după originalele conservate în archiva imperială din Constantinopole.

Intre primul hătișerif din 1391 și cel următor din 1460 (ambele relative la Muntenia și reproduse de Fotino) s'a introdus, pe lângă urcarea tributului de la 3000 la 10000 de galbeni, îndatorirea din partea lui Tepeș de a da Porții un număr de 500 copii spre a fi crescuți în legea lui Maho-

¹⁾ Ele sînt reproduse în primul volum din *Acte și Documente relative la Istoria renascerii României* de Ep. Ghenadie și D. A. Sturdza. București, 1888. Cele mai importante sub raportul politic (după primele din 1391, 1460, 1511 și 1634) sînt hătișerifurile din 1774 (Uricariu IV, 483—446) și 1784 (Raicevich, 270) precum și firmanele din 1792 (Uricariu III, 131—144) și 1802 (III, 181—205), cest din urmă resumând pe toate cele-lalte. Cf. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman. Traités, conventions et autres documents recueillis et publiés par Gabriel Noradounghian. Paris, 1897.*

met (aşa-numiţii „agemoglanî“), o îndatorire ce încetă odată cu acest Domn.

În hatiserifurile pentru Moldova din 1511 şi 1634 se observă, de asemenea, óre-carî diferenţe ca sporirea peşcheşului de la 3000 la 10000 de galbenî şi omiterea articolului anterior relativ la un număr de şoimî şi iepe fătátore.

Amestecul Turcilor în daraverile ţării a fost provocat de rivalităţile dintre pretendenţi, carî se adresară Turcilor să le sprijine candidatura. Continúele certurî între Dănescî şi Drăculescî grăbiră acéstă usurpare a drepturilor ţării, aşa că după 1526 Pórta, din propria ei autoritate, impuse Domnî întâiú Munteniei şi apoi Moldovei. De la Petru Rareş şi Dómna Chiajna baniî deveniră mijlocul cel mai eficace spre a ajunge pe tron: Petru Cercel, Aron-Vodă, Petru Şchiopul îl cumpărară cu sume enorme. Fie-care Domnie nouă deveni atunci o ocasiune de stórcere şi un mijloc de îmbogătire ¹⁾.

Acéstă corupţiune fu alimentată de dese schimbări ale Domnilor şi mai ales de recrutarea lor exclusivă printre dragomaniî Fanarului. Din diferite motive, străine în tot cazul de religiune ²⁾, Turcîi neglijând învătarea limbilor grăite de nemusulmanî, importanta funcţiune de tálmaciú saú dragoman se concentră în mâinile nobleţei grecesci din Constantinopole, cultă şi rafinată: „căci la acéstă dregătorie — űice Vácă-

¹⁾ Xenopol, *Istoria Românilor* III, 524.

²⁾ Nu-i adevărat că Coranul interűice sectatorilor sel învătarea limbilor străine — o afirmaţiune emisă de Zallony şi repetată apoi de toţi istoricii noştri — ci fenomenul űi găsescu o explicaţiune suficientă în mândria naţională a Turcilor faţă cu popórele nemahometane. Ei nu creðură de dignitatea lor să-şi însuşescu idiomele grăite de naţiunile creştine şi lăsară pe séma unor subalterni de altă cređinţă sarcina şi folósele unei asemenea cunoscínţe.

rescu (p. 269) — este trebuință de pricopselă multă și de știință de limbă de îndestule și de minte subțire“. Pórta, vrând să le resplátéscă serviciile, dete primului terziman fanariot, lui Nicolaie Mavrocordat, tronul Moldovei în 1711 și de atunci Domnia țárilor române fu rezervată Mavrocordáților, Ghiculescilor, Moruzilor, Sușilor și Ipsilanșilor.

Ast-fel tronul acestor țări, de când ajunsese un obiect de venalitate pentru Turci, a fost dat tuturor némurilor — Nemși (Iancu Sasul), Poloni (Miron Barnowski), Italieni (Gaspar Grazziani), Evrei (Aron-Vodă), Armeni (Ión-Vodă cel Cumplit), Arnăuși (Ghiculesc) și Țiganii (Rázvan-Vodă) — până s'a monopolizat în folosul dragomanilor Fanarului.

Aceștia, obținând Domnia cu mari sacrificii bănesci, cum se urcau pe tron, prima lor grijă era să-și scótă însutit sumele cheltuite. Atunci se inaugură sistema ilimitată de impozite, care împinse pe țáranii — singura clasă a populațiunii ce suporta aceste nevoi și greutăți — la desperare și emigrare, împopulând cu coloniile laturile mărginașe din Serbia și Bulgaria. Și această stare de lucruri nu luă sfirșit de cât odată cu reînființarea Domniilor pămîntene.

§ 46. TOLERANȚĂ. — Articolele 7 și 8 din primul tractat între Moldova și Turcia sună:

Moldovenii vor putea cumpăra și ținea o casă la Constantinopole pentru șederea solilor lor, *unde vor putea face și o biserică*;

Turcii nu vor putea cumpăra, nici stăpâni pămînturi în Moldova, nici a se aședa în țară, *nici a avea saii a face giami nici într'un chip* ¹⁾.

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 120: Turcae etiam mercaturae gratia quam

Simpla alăturare a acestor două articole pune în evidență caracterul eminentemente tolerant al Turcilor. Într-o vreme când totă Europa remura dinaintea Semi-luneî, Turcii lasă țarilor vasale nu numai exercițiul liber al cultului lor, dar și dreptul de a li se interzice, lor suzeranilor, orî-ce traiu pe pămîntul supus; și pe când raiaua își putea construi biserici pe solul otoman, Turcii erau opriți să-și facă o giamie în țara creștină. O trăsură de toleranță remarcabilă și unică! Până astăzi capitala Turciei e acoperită cu biserici ce aparțin la diferite secte și religii, până astăzi cultul lor se practică cu totă pompa, și cu toate acestea, nu se vede încă în Europa nici o singură giamie, niciieri nu răsună încă afară din Turcia glasul muezinului din vârful minarelei!

Turcii au păzit cu sfințenie în timp de secole interzicerea cultului lor pe pămîntul românesc și până astăzi nu se află urmă de giamie în tot coprinsul Munteniei și Moldovei. Ei erau dar nevoiți, când voiau să se rîge, să se retragă într'un loc îndepărtat, unde întorcându-și fața spre Meca, își făceau rugăciunea în totă taina ¹⁾.

plures, Iasziis, aliisque in oppidis degunt; sed his nullibi licet vel fundum emere, vel domum in aliquo oppido aut pago, multo minus aedem sacram construere, aut publicas secundum suam superstitionem preces fundere, neque institit othmannica aula unquam, ut id principes moldavi permitterent: utinam aeternum mutescat!

¹⁾ Del Chiaro, 110: Stanno essi Turchi nella Vallachia con molto ritegno, e piutosto in qualità di forestieri, che di padroni del paese. Non vi hanno l'esercizio publico della loro legge, giacchè in tutta la Vallachia, siccome nella Moldavia, non ritrovasi ne pur una benchè piccola moschea... Dal che bene si scorge la sopraffina politica dell' Imperio Ottomano per conservarsi la divozione di quei popoli, e per render loro men aspra la rimembranza della perdita libertà. — Tot ast-fel, în raportul misionarului Baksich despre Munteni (Iorga, *Călători, Ambasadori* etc.): I Turchi di questo principato

„Tóte elementele populațiunii își au bisericile lor pe pământul românesc (exclamă Sulzer I, 291), numai Turcii — și cine poate citi acesta fără să admire toleranța și moderațiunea lor? — numai ei, stăpânii acestei țări, acești pretinși barbari, țin într'atâta la cuvântul lor, în cât preferă să se róge în tăcere și să n'atingă libertatea cultului acordată exclusiv acestei țări prin ridicarea fie măcar și a unei singure giamii! O purtare ce nu e turcescă și care presupune o mare abnegațiune saú multă reflexiune și un spirit de toleranță și de blândete demn de un creștin . . .“

Și cu tóte acestea, numărul Turcilor aflători în țară, în trecét pentru negoț saú în permanență pentru paza ordinii, nu era mic.

Turcii, cari din motive diferite erau siliți să petrecă în țară, aparțineau la una din categoriile următóre:

funcționarii oficiali ai Divanului, ca Divan-efendi și chiatipul saú logofétul seú;

musica turcescă a Curții, compusă din mehterbașa cu mehterii seí;

poliția turcescă alcătuită din baș-bešliagă cu beșlegiții și bešliii lor;

(Valacchia) non hanno quell' ardire che usano nelli Stati ottomani, quando vi dimorano, ma sono necessitati caminar con ogni umiltà . . .

Boué II, 61: Comparés à tous les autres peuples de la Turquie, il n'en est pas un seul qui, mis à la place du Turc, saurait peut-être gouverner des nations si disparates avec autant de justice, d'impartialité et de tolérance religieuse.

Ubicini, *Turquie actuelle*, 346: Le catholicisme est plus libre à Constantinople et à Smyrne qu'à Paris et à Lyon . . . Le jour de la Fête-Dieu, toutes les églises de Péra et de Galata sortent processionnellement, précédées de la croix et de la bannière, et escortées par un piquet de soldats qui forcent les osmanlis eux-mêmes à se ranger sur le passage du cortège.

diferiți neguțatori, ca gélepiș, capanlii etc.; și în fine,

hogii chemați în țară de Vodă și de boierii fanarioți spre a învăța pe beizadele și pe fiii lor turcesce.

Nu mai vorbim de trimișii cu ordine din partea Porții sau de Turcii cari veniau pentru strângerea haraciului, a beilicului și a zaharelii.

Toți aceștia, în cause civile și criminale, erau judecați de Divan, iar daraverile între Turci și pămîntenii se tranșau de Divan-Efendi asistat de un cadîu din cetățile mărginașe, pe când beșliaga supraveghia și pedepsia orî-ce exces din partea Turcilor, cari veniau în țară.

§ 47. RAIELE ȘI SERHATURİ. — Muntenia și Moldova erau înconjurate cu un briu de cetăți turcesci, numite *raiele* și *serhaturî*, a căror aprovizionare cădea în mare parte tot în sarcina țărilor române.

Pe malul drept al Dunării erau: Vidinul, Cladova (Fet-Islam), Nicopole, Șiștov, Rusciuc (administrare de câte un aian), Turtucaia, Silistra și Hirșova (comandate de un serascher).

Pe malul stîng: Orșova sau Rușava, Adacale, Cule sau Turnu, Giurgiu și Brăila, inclusiv Odaia-Vizirului (administrare de câte un nazir).

În Basarabia turcească: Akkerman sau Cetatea-Albă (comandat de un ienicer-aga), Ismail sau Smil (de un muteveli), Chilia (de un nazir), Cartalul (de un dizdar) și Timarova sau Reni (de un beșliaga).

În fine, din spre Polonia: Tighina sau Bender, Soroca și Hotin.

Cele mai multe din „aceste locuri a Țării-românesce și a Moldaviei cari s'au răpit și cu

silnicie s'aŭ stăpănit" (cum sună hatișeriful din 1802), aŭ fost înapoiate țărilor române abia la începutul secolului, după ce stătură sub stăpânirea turcască sute de ani. Intr'adevăr, Giurgiul și Turnul deveniră raiele încă sub Mircea, Chilia și Cetatea-Albă sub Ștefan-cel-Mare, iar Hotinul și Soroca sub Nicolaie Mavrocordat.

Cap. II : Domnul

§ 48. NUMIREA. — Ceremonialul pentru numirea și întronarea Domnilor în epoca fanariotă constituie o dramă în totă puterea cuvântului, în care intrigile candidaților formaŭ prologul, primul act Investitura, al doilea Plecarea din Constantinopole, al treilea Intrarea solemnă în Capitală, al patrulea Confirmarea în Domnie și al cincilea Mazilirea, cu un epilog terminat une-orî în adevărată tragedie.

Descrierea acestor diferite peripeții a fost făcută pentru Moldova de către Cantemir în tôte amănuntele și cu o precisiune adevărat științifică (reprodusă în urmă de Carra, Sulzer, Zallony etc.); apoi de către Logofătul Gheorgache cu naiva prolixitate a cronicarului; iar pentru Muntenia de istoricul Fotino ¹⁾.

¹⁾ Veđi alte două interesante raporturi despre ceremonialul instalării Domnilor în Muntenia, făcute în 1819 și 1822 de consuli prusieni Marco și Kreuchely (Hurmuzache X, Suplem. III, p. 45 și 181). Ceremonia de investitură a lui Ioan Mavrocordat-Vodă a fost descrisă de Daponte în a sa „Geografie istorică“ (reprodusă de Legrand în Bibliothéque grecque vulgaire. Paris, 1882, tome III, p. 247—249). Cf. și Atanasie Comnen-Ipsilante, *Τα μετὰ την ἀλωσιν*. Constantinopole, 1870 (partea corespunđătoare a fost tradusă în Archiva literară și științifică din Iași, vol VII).

Marele maestru de ceremonii în Moldova și în Muntenia (înființat aci de Al. Ipsilante) purta numele de *Marele Logofăt de obiceiuri*: el înregistra ceremoniile locale, noiele dispozițiunii politice sau eclesiastice, precum și recepțiunile oficiale.

În cazul unei vacanțe de tron, prin mörte saũ destituire, Marele-Vizir, dupã ce alegea printre numeroșii candidați fanarioți pe cel ce oferia mai mult, prezentã Sultanului un raport („talhiș“), în care recomanda pe noul Domn. Dacă raportul obținea aprobarea Sultanului, candidatul era poftit la Curtea Vizirului, la Pașa-Capusi, unde primul ușier, capugilar-chehaiasi, îl introducea împreună cu boierii cari-l însoțiau în sala de audiență, numită arzodasi.

Acolo Vizirul, ședând între perne după moda turcescã, făcea noului Domn, care îi sãruta mâna și rămânea în picioare la distanță, o cuvântare solemnã, recomandându-i credință și supunere cãtre Impãrãție, blãndețe și dreptate cãtre supuși saũ raiiele și trimitere la timp a haraciului și a celorlalte daruri la Curte; la care Domnul mulțumind, promitea tôte acestea. După aceea marele ușier aducea caftanul, o hainã lungã înflorată cu aur, cu care Vizirul îmbrãca pe Domn peste celelalte haine. Înainte de a se retrage, Domnul sãruta a doua și a treia órã mâna și póla Vizirului.

În curte, îl aștepta un cal frumos împodobit și un cortegiũ compus din 24 ciauși și mai mulți agi de al Vizirului. Domnul cãlare și însoțit de boieri pornia cu tot cortegiul, în aclamațiunile¹⁾ ciaușilor, la Patriarhie, în curtea cãreia descãleca pe o piatrã pãtrată anume destinată pentru acest scop.

Dupã ce Patriarhul, asistat de fruntașii cle-

¹⁾ Aceste exclamațiuni se numiau „alcãș“ și se repetau ori de câte ori Domnul încãleca. Veđi Recordou, *Lettres sur la Valachie*, 122: une exclamation *alkisch* qui correspond à peu près à celle de vive le prince! Cf. Hammer III, 368: aux vizirs seuls appartient le privilège du salut de bénédiction (*alkisch*).

ruului, bine-cuvînta pe Domn, acesta se întorcea la palatul său în urările sgomotoase și repetate ale ciaușilor.

Odată numit, Domnul trimetea pe unul din ómenii săi cu cărți domnescoi la boierii, pe cari îi orînduia Caimacamii, ca să-l reprezente pînă la sosirea în țară. Aceștia adunau pe boierii și, cu Mitropolitul în frunte, le făceau cunoscut pe noul Domn și dispuneau trimiterea la Stambul de rēdvane, care te și care spre a transporta bagajele Domnului și ale suitei sale. Totdeodată un boier era trimis ca mehendar sau purtător de grijă pentru ale călătoriei, însoțit de un bașbulubaș și de mai mulți arnăuți pentru pază.

§ 49. INVESTITURA. — Ceremonia de investitură a Domnilor era mai complicată și mai pompoasă de cât a Vizirilor și a Pașilor: ea presenta multe puncte de asemănare cu a Hanilor din Crimeia¹⁾. Motivul acestei distincțiuni trebuie căutat în raportul de suzeranitate anterior epocii fanariote. Intr'adevăr, țările române primiseră de bună voie legăturile de supunere către Pórtă, care din recunoștință le acordă mai multe privilegii onorifice. Domni de mai târziu, deși considerați ca simpli guvernatori sau Beii, având același rang cu un Mirimiram sau Pașă cu două

¹⁾ Hanii, ca vasali ai Sultanului, primiau o investitură analogă cu a Domnilor noștri: o cabaniță de catifea verde blănită cu samur și împodobită cu nouă rînduri de copce de pietre scumpe; apoi o sabie, un hanger și un calpac de catifea verde, îmblănit cu samur și ornat cu două egrete de diamante; în fine, un chimir împodobit cu pietre scumpe, un arc acoperit cu lame de aur și o tolbă brodată cu mărgăritare. Vezi d'Ohsson VII, 444; cf. Hammer XII, 145.

Domniul Ardélului, supuși Porții, primiau la investitură un caftan de serasir, o coronă de aur, o sabie cu pietre scumpe, un stég, un tuț și un cal frumos împodobit; — iar Hatmanii Cazacilor: un caftan bogat, o căciulă de catifea cu bordurile de samur, un topuz, o sabie și uneori un surguciú cu pene de mare preț (d'Ohsson, ibid. 445).

tuiurî, se bucurău totuși de nisce prerogative datorite acelor prime relațiunî politice.

În urma audienței sale la Vizir, Domnul primia pe rînd, în zilele următoare, insigniile Domniei, ce i se aduceau cu o pompă mai mare ca la investitura Vizirilor și însoțită de musica împăratăscă sau meterhanea.

Aceste insignii erau: două tuiurî sau còde de cal cu măestrie împletite, semn de autoritate analog cu al Begler-beilor sau guvernatorilor generali și inferior marelui Vizir, care avea rangul unui Pașă cu 3 tuiurî adică putere nemărginită¹⁾; apoi un stég mare împăratesc cu semiluna, alem-sangiacul, și sabia sau hangerul împodobit cu briliante. Domnul luând stégul din mâna lui miralem-aga, a stegarului împăratesc, îl săruta cu respect și-l preda cămărașului său, iar pe aducător îl îmbrăca cu o blană de samur și-l congedia cu daruri.

Meterhanéua cânta în toate zilele, cât sta Domnul la Constantinopole, câte 3 ore la chinădie, adică înainte de apusul sórelui, privilegiu de care nu se bucura nici un Pașă la Constantinopole. Tot astfel onórea de a se da Domnului 2 peici sau pajî din garda Sultanului nu se făcea nici Vizirilor.

După ce Domnul achita sumele promise pentru obținerea tronului, venia ceremonia cea mai impunătoare, audiența la Sultan, într'o zi de Marți, când se ținea Divanul împăratesc.

Înainte de a intra în sala de audiență, un ofițer de ienicerî, Muhzur-aga, îi pune pe cap

¹⁾ Când Domniî Moldovei, începînd de la Duca-Vodă, obținură și hătămănia Ucrainei, numărul tuiurilor s'a ridicat la 3, adică 2 pentru Moldova și 1 pentru noua provincie (Neculce II, 215; cf. totuși Văcărescu, 266).

cuca saŭ crésta de pene de struț albe și lungi artistic îmbinate în formă de coif, ornament propriu ienicerilor (Domnul făcând parte ca și Sultanul din ogiacul lor); iar marele Tefterdar saŭ Vistiernic îl îmbrăca cu *cabanîța*, o haină de aceeași formă cu mantia de gală a Sultanului¹⁾, iar pe cei 27 de boierî cu caftane. Apoi, însoțit numai de 4 boierî, Domnul era introdus în sala tronului de doi ușierî, cari îl sprijiniaŭ sub brațe de o parte și de altă. La fie-care 3 pași, Domnul se închina până la pămînt și rămănea în picioare în mijlocul sălii, unde Sultanul avea lângă el pe marele Vizir, pe cei doi Cadiascherî saŭ judecătorî supremî, pe Ienicer-aga și alți dignitari înalți. După un ordin al Impăratului, marele Vizir repeta exortarea de credință și de supunere confirmată prin răspunsul Domnului, care se retrăgea pașind înapoi.

În vremea acésta, marele Imbrohor saŭ Comis împărătesc pregătea un cal arăpesc cu frîne de fir și de pietre scumpe, cu harșa brodată cu aur și argint, la șaua căreia atîrna de o parte arcul și tolba de săgeți cu sabia împărătescă, iar de alta buzduganul saŭ topuzul, care ținea loc de sceptru și simboliza puterea despotică a Domnului. Acest cal, numit „tabla-bașa“ adică cel dintâiu din grajdul împărătesc, era mînat de 4 iedecciî, însoțit de 2 akkiulahli, soldați cu căciuli albe, și de 2 peici îmbrăcați numai în fir și cu tésuri de argint pe cap. După ce saluta pe marele Vizir și pe cele-lalte agale, Domnul, călare pe tabla-bașa, se ducea iar la Patriarhie

¹⁾ Investitura Domnilor noștri cu *cabanîța* și *cuca* a ținut până la 1882, când fu înlocuită cu *hervanéua* și *fesul*. Cele două distincțiuni mai însemnate, sabia împărătescă și mantia de onóre, erau co-prinse sub denumirea comună de „călăciŭ-caftan“.

și de acolo la palatul său. A doua zi marele cancelar, Reis-efendi, îi trimitea diploma cu litere de aur și cu semnătura împărătească, firmanul său hatîșeriful.

§ 50. PORNIREA. — Când era să pornescă din Constantinopole (unde nici un Domn nu putea rămânea mai mult de o săptămână, după ce a fost primit de Sultan), îi se da Domnului din partea Împăratului un înalt dignitar, obicinuit un Capugi-bașă sau un Imbrohor, cu însărcinarea de a-l instala pe tron și de aceia numit Schemni-Agă adică Mai-marele scaunului domnesc (mai târziu înlocuit cu un simplu mehendar). În ajunul plecării spre noua sa rezidență, Domnul își lua ziua bună de la marele Vizir, care îl îmbrăca din nou cu o haină onorifică, așa-zișul caftan de congediu („izn-kaftan“).

Tot atunci noul Domn recomanda Vizirului pe omul său de încredere, pe baș-capuchehaia sau reprezentantul său acreditat pe lângă Divan, care să mijlocască corespondența între dînsul și marele Vizir. Acest post era de cea mai mare importanță pentru siguranța Domniei, de aceia Domnul îl încredința unei rude de aproape sau unei persoane foarte devotate pentru o misiune așa de delicată și anevoioasă: el avea să întreție prin daruri bogate favoarea continuă a meghistanilor sau înalților dignitari ai Împărăției și mai ales să supravegheze intrigile adversarilor și ale rivalilor stăpînului său.

Pornirea din Constantinopole era o ceremonie splendidă.

Alaiul de pornire se orînduia astfel: în frunte pașia miliția țării, fie-care corp avînd stégurile și prapurele lor, apoi veniau tuiurile purtate de ofițeri, după cari urmau ómenii Domnului și

boierii îmbrăcați în mantale roșii (colórea oficială a Porții) câte doi-doi după rangul lor, înconjurați de ambe părțile de ciauși, cari aclamau pe Domn de câte ori încăleca și descăleca; apoi caii domnesci sau iedecurile (9 ori 12) împodobiți cu harșale de fir și mînați câte unul de iedeccii. În mijlocul alaiului, Domnul, îmbrăcat cu cabanița și cuca, mergea călare pe tablașa, înconjurat de peici și urmat de icioglanii sau copii de casă; la stînga Domnului, locul de onóre după eticheta orientală, pășia Schemniaga, iar la spatele Domnului veniau 3 stéguri roșii, dintre cari cel de mijloc avea la vîrf semi-luna sau alemul. Alaiul se încheia cu un tacâm de musică turcescă, tabulhana, compusă din daule sau tobe mari și din surle.

Călătoria se făcea încet-încet, pe conace sau stațiuni. Domnul era preces de un boier conaccii și de ciauși, cari mergeau înainte și făceau cunoscut sosirea-i prin locurile pe unde se opria, îngrijind de locuință și de mîncare, atât pentru Domn cât și pentru numeroasa lui suită, compusă din peste 500 de persoane. După 25—30 zile de drum, ajungea la orașul cel mai de margine al țării sale — Oltenița sau Galați — unde veniau să-l întîmpine boierii. Când eșia din ghecit sau vadul Dunării, Domnul mergea la saivant, la cortul întins pe malul fluviului, și acolo veniau toți boierii pe rînd de-i sărutați mîna și póla hainei. Insoțit de aceștia, purcedea înainte, făcînd la fie-care conac divan de judecăți, ascultînd plîngerile poporului și încredințându-l că-i se va face dreptate. La o distanță mică de capitală — la mănăstirea Văcăresci din marginea Bucurescilor sau la satul Șanta două césuri de parte de Iași — se opria Domnul cu suita sa și

aștepta acolo câte-va zile, până să se termine preparativele intrării sale solemne în capitala țării, în Bucuresci sau în Iași.

§ 51. ALAIUL. — Alaiul complet și definitiv se constituia atunci ast-fel (Fotino III, 254-257):

Merge înainte stindardul catanelor de țară, cu căpitanii și toate catanele armați și călări.

După aceștia urmăză toate isnafurile ce sînt sub jurisdicțiunea Agăi călării, și apoi Polcovnicul podurilor cu toți podarii înainte puși în două șiruri pe jos și cu securile pe umere.

Toți Polcovnicii Agiei, călări și armați.

Vel-căpitanul Cazacilor pămînteni, armat și cu stindardul său.

Talpașii Dorobanției cu chivererele, pe jos, cu stindardul lor și cu muzica lor proprie.

Căpitanul de dorobanți călare cu zapecii săi înainte, cu câțiva din brésla Armenilor, și cu stindardul său.

Cazacii de Agie pe jos, cu muzica lor.

Vînătorii asemenea, cu un iedec al Agăi.

Căpitanii de Agie armați, îmbrăcați cu capoturi și călări.

Ciausul Agiei, cu Polcovnicul de Tîrgoviște.

Polcovnicul vînătorilor cu logofétul Agiei.

Aga pe cal frumos împodobit, cu căciula de samur și cu contes.

Stegarul cu stindardul Agiei, cu mulți călări pe lângă el, fiind prapure.

Ispravnicul de oraș cu ai săi.

ORDINUL HATMANIEI.

Baş-bešliaga cu toți neferii săi armați și călări.

Călărașii Hătmăniei cu zapecii lor, călări tot câte doi. Delii și tufecii cu odobașii lor.

Vel-căpitanul menzilorilor cu Polcovnicul Hătmăniei.

Postelnicul cel mare

ORDINUL SPĂTĂRIEI.

Lefegii călări cu stindardul lor.

Vel-căpitanul de lefegii cu zapecii săi.

Buciuca Spătăriei cu toba și trîmbița deosebită și scutelnicii Spătăriei armați.

Poterașii toți armați, călări, cu haine verzi deschise, cu funde la baretele lor din cap și cu muzica lor.

Seimenii armați, cu haine roșii, cu funde galbene la barete, cu stindard mare, cu muzică și două iedecuri ale Spătarului.

Căpitanii de Spătărie călări, armați, cu barete și capoturi roșii.

Polcovnicul de potiră cu ciaușul Spătăriei.

Polcovnicul de seimeni cu acela de vânători.

Logofătul Spătăriei cu baș-bulucașa.

Spătarul cel mare.

Stegarul cu stindardul, lefegii cu prapurele și cu muzicile lor.

ZAPCHI DE DIVAN.

Aprodiți vătășiei și ai ciaușiei, și toți copiii din casă ai vătășiei Divanului și ai vătășiei păhărniceilor.

Vătaful de Vistierie cu Vătaful de păhărniceii.

Vătaful de aprodi și ciaușul de aprodi.

ORDINUL PORTĂRIEI.

Portăreii pe jos cu stindardul lor în șir.

Portarul al doilea și al treilea.

Portarul cel mare.

Neguțătorii pămînteni călări.

Neguțătorii de companie călări.

Starostele de neguțători.

Lipcanii călări câte doi cu capii lor.

Și toți boierii pămînteni călări câte doi după caracterul lor, de la Clucerul de Agie până la Banul cel mare.

ORDINUL ARMĂȘIEI.

Armășeii și pușcașii pe jos câte doi.

Armașul II cu Armașul III.

Armașul cel mare.

Toți lăutarii pămînteni.

Muzica europenă.

Stindardele domnesci.

Trîmbițele.

Tuiurile.

Iuruc-bairacul.

Sacagii după orînduială cu sacalele.

Salahorii Cămărășiei pe jos cu bastónele în mână.

Iedecurile domnesci trase câte doi după orînduială.

Comisul II		cu Comisul III.
Călărașii		cu Lipcanii.
Vistierul III		cu Postelnicul III.
Logofătul III		cu Logofătul III.
Logofătul II		cu Logofătul II.
Pitarul cel mare		cu Postelnicul II.
Un mare Clucer		cu un mare Căminar.
Un fost Spătar		cu un fost Hatman.
	Beizadelele (dacă sînt).	
Schemni-agasi		cu Divan-efendi.
Un ciauș împăratesc		cu alt ciauș.
Un checeliū împăratesc		cu un alt checeliū.
	Iuzbașa.	
Trei satîrași		și trei satîrași.
	Iamacii Mataragi.	
	Mataragi-bașa.	
	Alaiū-ciaușlar.	
Fustași		și iar fustași.
5 căpitanî de spătărie		5 căpitanî de spătărie.
Orta-cușac cu tabla-bașa		și Orta-cușac.
	Iamacii lui Saraci-bașa.	
	Saraci-bașa.	
Ici-oglandar		Ciaușlar.
	Doi cavași.	
	Doi has-ahîrlîi împăratesci.	
Deli-bașa		Ghiuler-agasi.
Baș-ciohodarul		Tufecci-bașa.
	Ciohodari pedestri.	
Un peic împăratesc		alt peic.
Ciohodari		Ciohodari.
Tufeccii	DOMNUL ¹⁾	Tufeccii.
Spătarul II cu		Vătaful de Divan.
Sabia și topuzul		cu săgéta și cucura.
Stîndardul Domnesc cu sfinții Constantin și Elena,		
și cu sfînta cruce de o parte, iar de alta marca Domnescă.		
	Sangiacul împăratesc.	
Copiiî din casă		cu prapurele împrejur.

¹⁾ Domnul cu personalul său încheia cortegiul. după eticheta turcescă: „En Turquie. la place d'honneur n'est pas à la tête, mais à la queue“. Ubicini, *La Turquie actuelle*, p. 142.

Cămărașul cel mare	Grămăticul cel mare.
Ispravnicul de Curte	Cupariul.
Cafegi-bașa	Ici-ciohodarul.

Și toți servitorii și iedeclii Domnului.
In fine meterhanéua pe jos.

Ca element de comparațiune, reproducem aci și alaiul cu care Soliman eși din Constantinopole, în 23 Aprilie 1543, pornind în contra Ungariei:

Alaiul se deschidea de sacagii cu sacalele pline, urmați de 2500 catiri purtând haznalele și bagajele; apoi 900 iedecuri pășind câte nouă-nouă și 5400 cămile câte șese-șese încărcate cu proviziuni și munițiuni. În urmă veniau 1000 de gebegii sau armurierii, 500 minerii, 800 topcii, 400 soldați de tren cu agalele lor; apoi dignitarii Saraiului (chilargi-bașa, haznadar-bașa și capu-aga), urmați de cavaleria împărțită între două aripi: la dreapta, erau 2000 spahii cu stindarde roșii, 500 lefegii cu stindarde verzi și 500 gureba cu stindarde albe; la stînga 2000 silihdari cu stéguri galbene, 500 lefegii cu stéguri vârgate cu verde și alb și 500 gureba cu stéguri vârgate cu alb și roș. Îndărătul acestor trupe veniau membrii Divanului (nișangi-bașa, defterdarii, cadiascherii și cei 4 viziri precedați de 4 tuiuri), înconjuțați de suita lor; apoi corpul de vînători împărătesci (dogangii, șaingii, ciacârgii, zagargii, samsongii), mufefericelele și imbrohorii cu tot tacâmul lor. Cai anadoleni, persienesci și arăpesci cu zăbale și scări de argint, cu șele și harșale de fir, erau mînați de seidi și de seragi. Trei sute capucibași călări precedau elita armatei: 12000 de ieniceri, înarmați cu iatagane și sulii, precedați de stéguri roșii cu 3 tuiuri. În fine, 7 stéguri cu dungii de

aur și 7 tuiuri vestiaū apropierea Sultanului: 100 de trîmbițași și 100 de toboșari scoteaū sunete războinice, apoi 400 de solaci formaū un cerc în jurul Sultanului, pe cînd 150 de ciauși făceaū să răsune repetatele lor alcăș! odată cu zîngănitul lăntușórelor de la toiégele lor de argint; în interiorul rîndurilor de solaci eraū 70 de peici, cu coifuri și sulii de aur, în mijlocul cărora Sultanul călăria pe un cal falnic ¹⁾).

Acéstă pompă, mai mult saū mai puțin complicată, însoția nu numaī pe Domn (pe Dómnă și pe beizadele), la intrare saū eșire afară din capitală, pe ori-ce înalt dignitar ture saū creștin (Pașă, ambasador saū Patriarch) în trecerea-I prin țară, ci aceeași solemnitate se observa la întîmpinarea unui ordin al Porții, și un fast analog nu lipsia nicī la scóterea cailor domnesci la ciai ²⁾!

§ 52. INSTALAREA. — În sunetul clopotelor, alaiul înainta încet-încet și se îndrepta spre Mitropolie — în Bucuresci la biserica de la Curtea-Veche și în Iași la biserica sfintului Nicolaie — unde Mitropolitul înconjurat de fruntași clerului aștepta pe Domn să-l binecuvînteze. De

¹⁾ Hammer V, 361—365.

²⁾ Modul de alcătuire al alaiurilor, cari variaū după împrejurări, se făcea după un anumit ceremonial, ale cărui formole se află, afară de Gheorgache și Fotino, în documentele culese de d. V. A. Urechia. Astfel I, 283 (d. 1782): alaiul ce s'aū orînduit la eșirea d-lui Vel-Post. cu Măria sa Domnița mirésa [flica lui Caragea]; 285 (d. 1783): orînduiala alaiului cu care s'a adus cinstit consulul rusesc de la conacul d-sale la domnesca Curte; 287: alaiul orînduit la intrarea în Bucuresci a Patriarchului Ierusalimului; 289: alaiul în ziua de Bogoiavleni: [Bobotéză]; 300: orînduiala alaiului prea iubitei Dómnai nóstre [Mih. Suțu] la intrarea în Bucuresci; 301: alaiul Măriei lor Beizadelelor [lui Suțu]; 302: orînduiala alaiului la scóterea domnescilor cai la ciai; 303: orînduiala alaiului la eșirea Domniei afară la biniș; 548 (d. 1784): orînduiala alaiului Domniei la eșirea înaintea prea luminatului hatîșerif împărătesc.

acolo se ducea la Curtea domnăscă și intra în Spătărie sau Divanul cel mare (unde trăsese înainte Schemni-agasi), oprindu-se înaintea tronului. În dreapta și în stânga steteau Mitropolitul, episcopii și boierii, fie-care după rangul său.

După câteva ceremonii religioase curat mahometane ¹⁾, Schemni-aga scotea dintr'un toc aurit hatîșeriful sau firmanul de numire în Domnie (și de aceea numit „hiem-ferman“) și Domnul, sărutându-l cu respect, îl preda secretarului său turc, lui Divan-efendi, care îl cita cu glas tare în limba arabă, iar marele Vistiernic îl tălmăcia apoi pe grecesce și pe românesce.

După citirea actului solemn, Schemni-aga îmbrăca pe Domn cu caftanul ce-l adusese și-l așeza pe tron: în acel moment se descăreau tunurile și meterhanéua începea să cânte. Domnul de pe tron îmbrăca pe Schemni-aga cu o blană de samur, pe Divan-Efendi și pe marele Vistiernic cu caftane, iar acest din urmă îmbrăca pe ómenii împărătesei cu blane, cu caftane, cu capoturi sau binișuri, pe fie-care după rangul său. Mitropolitul, arhieriei și toți boierii veniau apoi de sărutați mâna Domnului (cei din urmă îi sărutați și póla caftanului) și după ce erau cinstiți cu dulcétă și cafea, fie-care se retrăgea la casa lui și ziua se încheia cu ospete și jocuri. Schemni-aga era condus la conacul său și, după câteva zile, bine dăruit, era

¹⁾ Cum era rugăciunea turcăscă pentru viața Sultanului (Gheorgache III, 305: Domnul, închinându-se sangiacului cu o schimă de smerenie și sărutându-l, cu mulțumită au făcut orăție prea puternicului Împărat, care pe limba turcăscă se numește dova; cf. Fotino III, 258) și mai ales sacrificiul simbolic „se taie și 2 berbeci sub tuiuri ca pentru somn de biruință“. Acest *curban* se făcea încă în 1319 la instalarea Domnului în Muntenia, cum îl descrie un martur ocular (Hurmuzache X, p. 47).

congediat de Domn, care îl însoția cu boierii săi până afară din oraș.

§ 53. MUCARERUL. — La fie-care 3 ani Domnul fanariot trebuia să ceară Porții confirmarea sa în Domnie, așa-numitul „mucarer“, cu care ocaziune trebuia să vie la Constantinopole să sărute póna Impăratului și să priméscă din nou insigniile domnesce. Venirea în persónă fu înlocuită apoi cu un boier înadins trimis saú cu un funcționar special turc. In cas de nevenire, Domnul era considerat ca hain.

In realitate, acéstă ceremonie devenia un noú mijloc de stórcere. Raportul prezentat de marele Vizir era totdeauna confirmat de Sultan, dar spre a scóte mai mulți bani de la capuchehaiele, Vizirul pretexta diferite greutăți întru obținerea confirmării. Lăcomia turcésceá odată satisfăcută¹⁾, un capugi-başă (saú boierul trimis de Domn) îi aducea caftanul și hatișeriful adică decretul de întărire. Domnul cu tótă Curtea eșia întru întâmpinarea caftanului și apoi se duceau cu toții la palat, unde se repeta ceremonialul instalării pe tron.

§ 54. MAZILIREA. — Scóterea din Domnie saú mazilirea se făcea de marele Vizir (din lăcomie de bani saú pentru vr'o vină), după ce raportul său fusese confirmat de Sultan.

Resultatul se ținea în cel mai mare secret, ca nu cumva să afle agenții Domnului și pre-

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 112: Confirmatio quoque principatus suas expensas postulat. Est ea, vel minor vel major. Minor, qua saltem hiukm fermani vel mandatum dominii datur, viginti quinque millibus imperial., nonnunquam etiam, si vesirius bene erga principem affectus fuerit, minoris redimitur. Major autem, in qua diploma principatus renovatur, posteaquam tres annos princeps scepra tenuerit, fieri debet, eosdemque requirit sumtus, quos novi principis constitutio.

venindu-l; să fugă din țară la dușmanii Porții. Indată ce noul Domn își alegea Caimacamii, Vizirul trimitea pe un capugi-bașa cu firmane împărătesci către Domnul destituit și către reprezentanții celui nou. El pornia în menzil adică cu poșta grabnică până la București sau lași și nu comunica nimului scopul misiunii sale, ca să pótă surprinde pe Domn. Ajuns în capitală, mergea întins la Curte și, intrând în Divan, saluta pe boierii adunați și le comunica destituirea și noua numire. Domnul însuși asculta de pe tron citirea firmanului de mazilire, după care mai rămânea 3 zile la palat cu toate prerogativele rangului său, până se pregăteau cele trebuincioase pentru transportul său, a familiei și a averilor sale. La plecare, Domnul era condus de boieri și de fruntașii oștilor până afară din capitală, unde cu respect își lua ziua bună, rămânând doi din boieri pe lângă Domn ca să îngrijescă mai departe pe drum de locuințe și de hrană.

După ce trecea Dunărea, Domnul destituit trimetea pe ómenii săi cu daruri către Vizir, ca să pótă merge la palatul său din Constantinople. Dacă dintr'un motiv de corupțiune sau de culpabilitate nu obținea această voie, era ținut aproape de capitală sub paza lui capugi-bașa sau (în cas grav) aruncat în Edecule, în închisórea celor Șapte-Turnuri, de unde nu scăpa de cât cu mari sume de bani. Odată pus în libertate, el se retrăgea în casele-í de pe Bosfor (Fanarul fiind interzis unui Domn mazilit), unde trăia mai mult în obscuritate, până i se presenta o nouă ocasiune de a reveni pe tron.

Lucrurile nu se petreceau însă totdeauna așa de pacinic. Adesea capugi-bașa venia înso-

țit de un calău (obiceiuit un Arap), care era trimis să ridice viața Domnului prin tăierea capului său prin gâtuire. O asemenea jalnică sorțe a avut'o, între alții, Grigorie Ghica și Hangerliul. Tragedia celui din urmă a fost descrisă de un martur ocular într'o pagină de adevărată importanță culturală ¹⁾, căci zugrăvesce cum nu se pôte mai bine starea ómenilor și a lucrurilor către sfirșitul secolului trecut.

Cap. III : Curtea

§ 55. PALATUL ȘI MOBILIERUL. — Palatul domnesc consta din 2 apartamente distincte : *selamlicul*, un fel de odaie de mosafir și salon rezervat pentru Domn, care 'și primia aici vizitele. și pentru beizadele cu slugile lor ; și *haremul*, adică loc sacru și interzis străinilor de a intra. analog gineceului grec, era absolut rezervat Dómei, Domnițelor și femeilor lor. Intr'ambele era situat *mabeinul*, apartamentul intermediar de care se folosia numai Domnul și a cărui îngrijire era lăsată pe séma unui servitor special al Curții numit „mabeingiú“.

Apoi veniaú sálile de adunare și de judecată : Divanul mare sau Spătăria, unde era scaunul lui Vodă, și Divanul mic, destinat unor ceremonii mai puțin importante ; în fine, un șir de odăi vaste, de iatacuri și de încăperi boltite cu câte un turn circular, numit culă, unde se ținea hazzaua sau vistieria domnescă.

Catul de sus, cu ferestrele-í mici și lunguiețe, cu oblóne și zăbrele sau jalușii colorate

¹⁾ Dionisie Ecclesiarchul, *Chronograf*, p. 196.

(numite „cafas“), avea un ciardac înalt saŭ pridvor cu parmaclîc și un balcon cu giamurî și jalusiî, numit „sachasiŭ“, unde ședea obiċnuit Dómna cu femeile ei; iar catul de jos era ocupat de beciurî saŭ cãmărî și de odăile locuite de curtenî și de lefegii. Pórta cea mare a palatului domnesc din Bucuresci purta numele de „Pașa-capusi“ saŭ de intrare principală.

Tavanul era de grindî și une-orî ornamentat cu stucaturî, bagdadie, iar dușuméua saŭ pardoséla de scândurî (câte-odată și de cãrãmiċi) era acoperitã vara cu rogojinî fine, hasure, cu chilimurî de Țarigrad și cu covóre de Persia.

Casele boieresci nu se deosebiaŭ mult de cele domnesci, ba încă une-orî ocupaŭ extensiuni și mai vaste, construite în formã de cetate, separate unele de altele prin locurî virane și imense maidane în mijlocul cãrora se perdeau acele locuințe isolate. Inconjurate cu zidurî, ele aveau în fund dependințe pentru numeroșii servitorî, mai ales țiganî, carî formaŭ o adevératã ierarhie, reproducând în mic luxul Curții domnesci, precum acésta era o palidã imitațiune a fastului oriental.

Mobila cea mai importantã, în casele domnesci saŭ boieresci, era *divanul*, un pat de scândurî înfundate, larg și puțin ridicat, care nu lipsia din nici-o camerã și ținea loc de pat, canapea, fotoliŭ, scaune — tóte pe atunci aprópe necunoscute. Masa era pusã într'un colț și pe lângã peretî câte-va lavițe saŭ bănci anume destinate pentru strãin¹⁾.

¹⁾ Carra. *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, II ed. Neuchâtel, 1781, p. 156: On trouve aussi chez quelques boyards des chaises et des tables de bois; mais c'est un luxe européen réservé pour les étrangers.

Divanul, acoperit cu saltele căptușite cu postav și înconjurat cu perne de cit, peste cari erau întinse macaturī sau chilimurī de lână cu ciucurī pe marginī, ocupa trei părți din cameră (afară din spre partea ușii și a sobei) și oferia în toate părțile un loc de ședere, vast și comod. Societatea înaltă de pe atunci își petrecea vécul ședând turcesce pe divan — Domnul și boierī în selamlíc, iar Dómna și cocónele în haremul lor: acolo mâncau, fumau, jucau și dormiau¹⁾.

Intr'un colț al divanului era *tandurul*, sau aparatul de încălđit, compus din o masă pătrată acoperită cu covor, sub care se aședa un mangal, vas de aramă plin de cărbunī aprinși: cocónele din împrejur luau pe genuchī colțurile covorului, ce întreținea o căldură plăcută și sănătoasă²⁾.

§ 56. BOIERII. — A doua sau a treia di după instalarea noului Domn, boierī se adunau în Divanul cel mare, unde venia Domnul și după ce se aședa pe tron, dăruia boieriile, mazilind pe uniī, întărind pe alții sau dându-le grade mai înalte.

Boierī erau de 3 categorii: cei ce având rang căpětau o funcțiune înaltă (mansup), se numiau *haliă*, adică în activitate; apoi cei ce obțineau un titlu de nobleță, fără a fi investiți cu funcțiunea corespundătoare, se numiau *paui* și,

¹⁾ Carra, 156: Les Moldaves, les Valaques et les Grecs s'accroupissent tous les jours, les jambes croisées, sur leur sofa et mangent autour d'une table ronde, le dos courbé comme des singes: ce qui est assez plaisant à voir.

Cf. d'Ohsson IV. 365: Lecture, écriture, travail, conversation, tout se fait sur le sofa; et de là tant de gêne et de contrainte dans les visites...

²⁾ Soba fiind o invențiune modernă (c. sec. XII), cei vechi nu cunoscneau de cât mangale pe tripede (*brasero*, în Spania).

în fine, boierii puși în disponibilitate erau *mazouls*¹⁾.

În această acordare de ranguri nu se ținea seamă atâta de meritul candidaților cât mai ales de bunul plac și de interesul personal al Domnului, căci el era stăpân absolut pe viața și pe avutul supușilor săi și legea se identifica cu propriul său capriciu. Mavrocordat adusese cu dînsul o drăcie de fanarioți, cărora le încredință câte-va din posturile cele mai înalte, în afară de Vornic, Logofăt, Agă și Vistier, cari rămaseră rezervate boierilor pămîntenți.

Cei dintâi numiți²⁾ erau Postelnicul (totdeauna grec), care introducea pe boierii înaintea Domnului și marele Vistier, care îmbrăca cu caftane mai întâi pe boierii de clasa I, așa numiții *veliți*: pe Banul cel Mare (în Muntenia), pe marele Logofăt, pe cei 2 Vornici, pe marele Spătar, pe Hatman și pe Agă; apoi pe boierii de clasa II, de la Sărdar până la Clucer de Agie; și în fine, pe cei de clasa III, simple slugi ale Domniei, creați anume de fanarioți după personalul inferior al Saraiului și cari, prin numărul lor cel mare și prin ocupațiunile lor ridicule, reprezentau fastul oriental al unui despot în miniatură.

Primele trei clase de nobleță se acordați prin caftane, clasa a patra și a cincea prin „pitac“ sau diplomă.

Conferirea acestor boierii se făcea, după

¹⁾ Hammer XIV, 52: Les vizirs, les defterdars, le reis-efendi et les juges d'armée étaient divisés en trois catégories: *mazouls* (en retraite), *payelüs* (titulaires) et *bilfiils* (en activité).

²⁾ d'Ohsson VII, 106: Le premier acte de souveraineté du Sultan est d'ordonner au chef des eunuques noirs de revêtir de pelisses de zibeline ses deux vicaires, le Grand-Vézir et le Mouphti, en signe de confirmation dans leurs dignités. Cf. ibid. 198.

moda orientală, prin îmbrăcare cu caftane și prin acordarea unor insignii proprii rangului: ast-fel Aga purta mai întâiu baltagul și mai târziu topuzul, iar Vel-Armaș buzduganul. Insigniul general al boierilor, începând de la marele Ban, erau nisce toiege cu gămălia aurită numite „hazrane“. bastoane de abanos suflate cu argint care se dedeau și episcopilor.

Cei boierii, dacă erau tineri, se întorceau acasă pe cai domnesei frumos împodobiți, iar dacă erau bătrâni în carete domnesei cu 6 cai. Imbrăcați cu conțeș și cu ișlicul de samur erau conduși cu o paradă mai mult sau mai puțin pompoasă după rangul acordat. Ajunși acasă, li se trimitea meterhanéua Curții de le cânta sub ciardac, pe când bărbier-bașa îi rădea cu bri-ciu-i de mărgian; după aceea veniau iedeclii Curții cu tacamuri de dulcătă, cafea și ciubuce. de-I cinstia din partea Domnului. Noul căftănit plătia musica și cinstia cu un bun bacșiș pe ómenii domnesei.

Rangurile erau mai adesea onorifice: cel căftănit poseda numai titlul, nu însă și funcțiunea corespunzătoare. Ast-fel de la Reforma lui Constantin Mavrocordat (1748), mai multe boierii vechi trecură de la dignități efective la simple ranguri cu venituri anumite: clucerul, medelnicerul (înlocuit în funcțiune cu ibrietarul), paharnicul (înlocuit cu cuparul), serdarul, șetrarul, slugerul, stolnicul (înlocuit cu becerul)... ajunseră titluri cu sinecure mai mult sau mai puțin mari. Vechea nobleță devenind pur și simplu titulară, introducerea într'însa devenise o afacere pecuniară.

La început, obținerea acestor ranguri și funcțiunii se plătia cu o dare în bani proporțională;

mai târziu boierii, mai ales cele inferioare, se cumpărau pur și simplu, constituind un venit propriu tezaurului princiar. Acastă venalitate a funcțiunilor conduse la înmulțirea continuă a rangurilor boieresci, așa că în cele din urmă titlaturele ajunseră la un număr ilimitat¹⁾. Unii din Domniii fanarioți, ca Mavroghene, se apucase să boierescă pe ómenii fără nici o rezervă și să-i introducă vrând-nevrând în arhondologie: „Mavroghene (dice Văcărescu) îmbrăca fără de voie pe cine aușia că are bani... umbla prin sate și îmbrăca pe țărani cu caftane și apoi îi pune la închisóre ca să-i dea bani, fapte ce nu le-au mai văđut Țara-românescă, necinste care n'aũ mai văđut'o Domnia Țării-românesci“.

§ 57. IEDECLII. — Fastul saraiului din Stambul cu numărul său ilimitat de dignitarii atașai exclusiv la persoana Sultanului²⁾ se vedea apoi reproduc în miniatură la Curtea fanariotului³⁾, de când Nicolae Mavrocordat prefăcuse nisce ocupațiunii domestice în dignități onorifice, dăruind câte un rang de boierie tuturor slugilor Curții sale³⁾.

¹⁾ Și în Franța, sub vechiul regim, burgeseii cumpărau fără rușine pergamentele lor de nobleță; cf. Rambaud, *Histoire de la civilisation en France* II, 67: En 1696, Louis XIV annoblit 500 personnes à raison de 5000 livres par tête; en 1702, il fait 200 nobles; en 1711, cent. Pendant le cours du XVII siècle, on a vendu pour cent millions des titres de noblesse... *L'argent, c'est la vraie savonette à vilain.*

²⁾ Deja Bandinus observă despre Curtea lui Vasile Lupu (p. 313): Umbra sed non aemula Turcarum imperatoriae aulae, „umbra iar nu rivala Saraiului...“.

³⁾ Bauer, *Mémoires sur la Valachie*, p. 397: Toutes ces charges inutiles peuvent former un petit tableau du faste asiatique qui règne à la Cour de l'Hospodar. Les dignités les plus éminentes de l'Etat sont confondues avec des emplois frivoles et fantasques qui ne décèlent que l'esclavage du prince et des peuples. Nos souverains en prenant le café, ou étant à leur toilette, n'ont plus guère besoin de grands seigneurs pour se faire allumer la pipe ou se faire présenter les bottes. Les dignités et les emplois, chez un peuple sage, doivent se mesurer sur le mérite du personnage et l'intérêt de l'Etat.

La sfârșitul secolului trecut, d'Ohsson ridică la 12000 de ómeny personalul Saraiului cu garda și serviciul inferior. Și în imperiul bizantin numărul dignităților, administrative și ereditare, trecea peste 10000. La noi, și numai în Moldova, Drăghicel urcă numărul boierilor la peste 3000¹⁾.

Trecând cu vederea cancelaria domnască — în care figură între alții un secretar turc, Divan-Efendi, cu scriitorul lui subaltern, chiatiplul său mehtupciul; apoi muhardarul care pune pecetea lui Vodă și divictarul care îl ținea călimara — ajungem la casa civilă propriu-zisă a Domnului, formată de boiernași de clasa III, cari aveau sarcina de a îngriji de persoana Domnitorului și de trebuințele Curții.

Ast-fel becerul era primul bucătar domnesc, mabeingiul purta grijă de apartamentul personal al lui Vodă, berber-bașa de barba sa, iciciohodarul de încălțăminte sa, caftangiul de garderoba sa, sofragiul de masa domnască, giamășirgiul și șamdangiul de rufăria și de luminările Curții, sofagiul de patură și divanuri, rahtivanul de tacămul cailor domnescei, având sub el un seiz-baș sau cap al rîndașilor și un nălbant-baș sau mai-marele peste potcovari.

După ce ibrictarul, mataragiul și peșchirgiul prezintă lui Vodă ibricul, lighianul și peșchirul, ciubucciul și narghelegiul îl aduceau ciubucul sau nargheléua, cafegiul și șerbegiul caféua și dulcéța (cofetarul se numia „șichirgi-

¹⁾ Cf. Taine (*Ancien Régime*, p. 127): Au total, près de 4000 personnes pour la maison civile du roi, 9000 à 10000 pour sa maison militaire, 2000 au moins pour celle de ses proches, en tout près de 15000 personnes, avec une dépense de 40 à 45 millions, qui en vaudrait le double aujourd'hui et qui sont alors le dixième du revenu public.

başa“), după cari buhurdangiul venia cu afumăturile.

Apoi baş-ciohodarul său primul şambelan care avea sub ordinele sale 24 de ciohodari şi lachei, îmbrăcaţi în dulame roşii căptuşite cu alb, cu ciaprazuri galbene, purtând căciuli mari de blană şi cizme galbene.

Pe lângă aceşti funcţionari în serviciul Domnului, îmbrăcaţi cu caftane şi cu fesuri în cap, numiţi „iedeclii“ şi servitorii interni, mai erau încă subalternii lor numiţi „iamacuri“ şi în fine copiii de casă şi icioglanii în număr de 36, sub ordinul a 2 ciauşi cari purtau bastóne de argint numite „cioiene“.

Un ciauş special, selém-ciauş, era însărcinat să precădă pe Domn, să-I anunţe sosirea şi să răspundă, în numele publicului, la salutarea ce-I adresă: căci după eticheta orientală, dreptul de a întâmpina salutarea aparţine exclusiv superiorilor, aşa că răspunsul direct din partea mulţimii s'ar fi considerat ca o abatere gravă de la un privilegiu rezervat suveranităţii¹⁾.

§ 58. GARDA CURŢII. — Casa militară a Domnului se compunea dintr'un cavaz-baş, care sta în picioare afară la uşa lui Vodă, de un portar-baş şi un introducător, de un alaiu-ciauş care întocmia cortegiul, de masalagii cari îl escortau, de un mehter-baş şi şeful muzicii domnesci cu mehterii şi muzicanţii săi turci²⁾, în fine, de nelipsitul gélat şi calău, obicnuit ţigan.

¹⁾ Hammer XIV, 67: La politique minutieuse du despotisme s'égare à tel point, qu'en fait même du salut elle veut encore dominer, qu'elle s'irrite de l'initiative prise par le peuple dans son accueil au souverain, et établit un mandataire pour rendre à ce dernier son salut, suivant le mode et à l'instant qu'il a fixé.

²⁾ Pe lângă muzica turcescă a Curţii şi a oştirii — mehterha-

Iar garda domnăscă o formaŭ diferiți ofițeri ca satîrghi-bașa cu satirașii seî, tufecchi-bașa cu topciiî seî, deli-bașa cu neferii seî, ghiuler-aga, bulucbaș, cârc-sêrdar și odobaș cu neferii lor; tulumbagi-bașa și baș-beșlêga ture, însărcinat cu poliția relativă la coreligionarii seî (Coranul interdicând intervenirea creștinilor în daraverile musulmanilor), avênd sub dînsul un bairactar și 70 de neferi.

În fine, casa Dómnei se compunea dintr'un Vornic de harem, de un baș-ciohodar, de un grămătic și de mai mulți fustași.

Mulțimea slugilor din casele boieresci (obiciuit țiganî) era o caracteristică a epocii, luxul unei case bogate manifestându-se, ca și la Turci, prin numărul cel mare al servitorilor. Ca și Domnul, boierul își avea cafegiul, chelarul, ciubueciul, logofêtul și sofragiul seî.

Modul de a-i chema bătênd în palme era oriental ca și cele mai multe din ocupațiunile lor¹⁾.

§ 59. MUSICA CURȚII. — Mehterhanéua era unul din prerogativele acordate Dómniei de Sultan. Ea formă musica Curții și consta din 9 surle sau fluere (zurna), 7 trîmbițe (boru), 4 tésuri

nea și tabulhana — era și o musică nemțescă, compusă din lăutari sași sau unguri și din țiganî

¹⁾ J'aime — scriea prințul de Ligne în 1788 (Langeron, p. 77) — qu'on n'ait point à sonner après des domestiques ou à crier sans cesse; si par hasard ils sont tous en commission, on les appelle comme dans les harems en frappant des mains en signe d'applaudissement.

Alexandri, *Teatru*, 428: CHIRIȚA. — Bat în palme copilele (bate și ea în palme) Ióno... Ióno!.. nici c'a veni ađi surda!.. Ióno! fa!.. se vede c'a adormit strigóica... mai scii ce?... Ian să videm...

Filimon, 257: Citi pitacul cu sânge rece, apoi bātu în palme, ca să vie sluga să-l îmbrace.

(zil) și tot atâtea dairele, 9 daule sau tobe și mai multe timpane numite tumbelchiri¹⁾.

Mehterhanéua, executată de mehteri sau musicianți turci sub direcțiunea unui mehter-bașa, răsuna de câte-ori Domnul se punea la masă și cânta regulat după amiazi, la asfințit, când purta numele de chindie sau „nubet“. Din cauza numărului preponderant al instrumentelor manuale (timpane, dairele, tésuri și tobe), pentru care cuvânt această musică se numia și *tabulhana* adică tacâm de tobe și timpane, execuțiunea era mai mult o lovire repetată și sgomotósă de cât un cântec musical: de aci expresiunea arhaică „a bate meterhanéua“ și „a bate chindia“.

Ast-fel Logofétul Gheorgache, vorbind de primirea ce Grigorie Vodă făcu unui Pașă cu 3 tuiuri în timpul șederii sale la Iași, observă (III, 332):

„In câte zile au fost zăbava Pașei, mehterhanéua Domnului, după obiceiul ce este de bate în toate zilele nubet, ce se chiamă chindie, n'au bătut, fără numai mehterhanéua Pașei au bătut într'o zi după ce au eșit Pașa la cortul seú, fiind și Domnul cu totă boierimea, unde și ore-care luptători și pehliveni au fost; și vrând Pașa ca să audă și pe mehterbaș al Domnului ce meșteșug are, a dis Domnului ca să poroncască lui mehterbaș să dică un pestref, și începând mehterbaș și dicând un scopos ca acela, au foarte plăcut Pașei meșteșugul și dicătura lui; și după ce au sfârșit de dis, Pașa au

¹⁾ Așa era compozițiunea mehterhanelii la un Domn, Vizir sau Pașă cu 3 tuiuri; aceea a Sultanului era mai numerosă: „Elle est composée de 16 chalumeaux (zourna), 16 tambours (daoul), 15 trompettes (borou), 8 caissettes (naré), 7 cymbals (zil) et 4 tymbals (kioss)“. d'Ohsson VII, 23.

poroncit de l'aũ îmbrăcat cu beniș de postav, acolea înaintea sa“.

Alte instrumente la modă pe atunci erau: chemanul, un fel de violină pântecósă, și tambura, saũ ghitara orientală, cu care boierii și cocónele executaũ cele mai frumoșe arii și cântece turcesci (bestele, manele și samaiele), preludii saũ uverturi, pestrefurii, și partiturii numite taximurii. Unele din acele instrumente — ca cobuzul, cavalul, muscalul și naiul — aũ persistat până ađi la lăutarii și la ciobanii¹⁾.

Cap. IV: Traiul la Curte

§ 60. DOMNUL ȘI BOIERII. — Același Domn care se degrada până la umilire înaintea unui Han saũ Vizir, era de un despotism fără marginii față cu supușii săi și reclama în interiorul palatului o adevărată adorațiune, transformând pe boierii mari ai țării în simplii servitori ai persoanei sale. Prevenința acestora trecea peste orice înjosire. Când fanariotul trecea dintr'o odaie într'alta, doi saũ trei boierii ținându-l de brațe, asemenea unui paralytic, îl ridicau așa că abia mai atingea pământul cu vârful piciorilor, alții doi-trei boierii îi țineaũ pulpana caftanului, pe când el însuși se juca într'una cu nisce mătăni de mare preț²⁾.

Viața boierului fanariot era imaginea fidelă a apatiei orientale. Ea se resuma în aceste momente: se scula de vreme, fuma ciubucul și

¹⁾ Cf. Cantemir, *Ist. Imp. Ot.*, p. 13 nota și mai ales Sulzer II, 431 urm. În privința instrumentelor: Burada, *Calendarul musical* III, 72-78 și Revista d-lui Tocilescu VI, 49-71 („Cercetări asupra muzicii ostășesci la Români“); în fine, studiul nostru, § 41: Cântece și muzică.

²⁾ Zallony, p. 44.

sorbia caféua pe divan, se ducea la biserică, la Curte și la Divan; după amiazi dormia ca și Vodă până la ora 5, apoi iar cafea și ciubuc (lucru ce se repeta la fie-care vizită, făcută saū primită), la urmă preumblare saū joc până la 11 de nópte.

Viața cocónei, în haremul ei, nu era mai puțin apatică: se ducea la biserică saū la sindrofie, ori lucra cu ciurul. Copiil eraū lăsați pe séma doicelor și a dădacelor, apoi la 6 ani dați pe mâna unui dascăl care îi învăța anī întregi gramatica grécă și catechismul. Câți-va boierī cu perspective ambițioase angajaū pentru copiil lor și un hoge, care să-I învețe turcesce, acésta însă după aprobarea prealabilă a Domnului¹⁾.

Când se arăta în public, Domnul umbla cu capul plecat și cu ochil pe jumătate închiși, învîrtind cu o mână între degete nisce mētăni micī și ținēnd în cealaltă un pumn de rubiele ce le arunca norodului.

Domnul fanariot nu umbla nicī odată pe jos ca contrar dignității sale²⁾ și nu eșia de cât călare de 2 orī saū de 3 orī pe an (o asemenea cavalcadă se numia *binis*) cu o paradă anume prescrisă: de câte-orī încăleca și descăleca, pe o piatră din curte destinată pentru acest scop și numită „binectaş“, ciaușil făceaū să răsune aerul de vivatele lor, așa-șisul alcăș, și ținēnd în mână toiège cu clopoței de argint precedaū pe Domn. La asemenea parade, boieril haliā saū

¹⁾ Sulzer II, 387-398 și Zallony, 198.

²⁾ Altmintrelea stradele de pe atunci — acoperite cu grindī pe jumătate putređite și rău aședate și numite din acéstă pricină *poduri* — eraū aprópe impracticabile: vara, din cauza prafului și iarna, din cauza numeróselor gropī saū batace în carī se putea cufunda nenorocitul pedestru. Caldărīmul era încă necunoscut.

la ... în cele două sărbători mari ale Băi-
-ului, iar la Domniul nostru a treia și după
Pasce. Iată în ce mod logofătul moldoven Gheor-
gache descrie acest fel de turnir oriental (III,
321):

A treia și după Pasce vin toți egumenii greci de
se închină Domnului cu St. Inviere aducând și poclone
câte un miel: și tot într'acastă și saș a patra și, au
fost obiceiii vechi, de eșia Domnul afară cu tot alaiul
de slujitorime și cu totă boierimea mari și mici la halca
ori în șesul Bahluiului ori la Copoș, scoțându-se toți
caii domnesci. Și ședând Domnul la saivant și boierii
pe scaune, pe cine din boieri rînduia Domnul, încăleca
pe cal domnesc și se slobodia cu sulita asupra halcalei
(cari sulite sînt aduse din țara unghurească; acolo se fac
într'adins pentru acastă trebă), cu dicături de mehter-
hané, și care lua halcaua în repegiunea calului, venia
de se închina Domnului și-i săruta mîna și póla. Și
celor mai mari boieri li se dăruiau de către Domn câte
o lastră saș canavață cu fir și un postav, celor mai
de gios postaji și atlaze, iar celor mai mici postaji;
fiesce-căruia se da darul Domnului după cinstea sa,
petrecând întru acea și și cu alte chipuri de glume,
pentru bucuria sărbătorii.

Spectacolele, cu totul interzise mahome-
tanilor în public, erau îngăduite în interiorul
caselor și numai la evenimente extraordinare¹⁾.
Un asemenea eveniment era la noi nunta unei
beizadele, cu care ocaziune se oferia priveliștea
atleților saș pehlivanilor cu isprăvile lor minu-
nate, iar privitorii făceau haz de execuțiunile saș
giumbușurile lor. Radu-Vodă al Munteniei încus-

¹⁾ d'Ohsson IV, 401: On voit chez les Turcs des troupes de bouffons, de farceurs, de comédiens, des lutteurs, des joueurs de gobelots, des danseurs de corde; mais ils ne paraissent jamais dans les places publiques, si ce n'est dans les événements extraordinaires. Tout se passe dans l'intérieur des maisons; et c'est la fête la plus somptueuse qu'un homme riche puisse donner à sa famille et à ses amis à l'occasion de ses noces ou de la naissance d'un enfant.

erindu-se cu Duca-Vodă al Moldovei, adică în ziua
piilor lor o nuntă rămasă celebră în amintirea
temporanilor¹⁾.

Doi din cronicarii noștri cei mai pitoresci,
Neculcea și Căpitanul, înregistrează cu admira-
țiune spectacolele variate ce au împodobit acea
nuntă memorabilă. În special e interesantă pentru
cultura epocii descrierea cronicarului muntén,
care ne face să asistăm la însiși exhibițiunile ace-
lor acrobați ai Orientului.

Întru aceste vremi Radul Vodă, având un cocon
anume Ștefan, și Duca Vodă den Moldova, având o co-
cônă anume Catrina, s'au ajuns în cuvînt și au logodit
pre coconii. La care logodnă au fost aicea în țară cu
mare veselie, au făcut multe ospete și jocuri, care se
potrivia cu o nuntă domnescă, iar nu logodnă. Strîns-au
tôtă boierimea țarei cu tôte jupănesele și au întins
corturile în dél despre Mihaiu-Vodă, în drumul Cotroce-
nilor, acolo făcea ospete în tôte dîlele. Adus-au pelivanii
de cei ce jôcă pre funii și de alte lucruri; adusese și
un pelivan hindiu hărap, carele făcea jocuri minunate
și nevedute pre locurile nôstre, iute om era și virtos.
Lângă altele de nu le putem lungi, făcea acestea mai
ciudat: punea de rînd 8 bivoli și se rēpedia iute și sārînd
peste ei, se da în vāzduh peste cap și cădea în picioare
de ceea parte; alta: un cal domnesc gras tare, își lega
chica de cōda-i și-l bătea comișelul cât putea, și nu
putea să-l misce de loc; alta: un copac mare den pădure
adusese neted și înfipt s'au suit pre dînsul ca o maimuță,
deci după multe jocuri ce au făcut în virfu-i s'au slobođit
de acolo cu capul în jos și au dat în picioare: alta: un
tulpan lung de mulți coți îl ținea ómenii în mîini cât
era și se rēpedia iute, și mergea calcând pre tulpan și
nu se afunda; alta: se prindea mulți ómenii câte doi
în mîini și făcea chip ca de o bute cu mîinile și mai
lung, și se rēpedia iute și intra cu capul prin gaura
aceea și nu-l simția ómenii, și de ceea parte cădea în

¹⁾ Veđi descrierea paralelă a lui Neculcea (II, 215) și a lui
Const. Căpitanul (I, 351).

picióre. Ca acestea multe făcea, care nu le ținem minte. În scurt, mare veselie s'aũ făcut la acésta logodna a coconului Radului Vodă aicea la noi.

§ 63. BUFONI ȘI FARSE. — Fie-care Domn își avea măscăricii seí, cari îl desfătaũ cu strîmbăturile lor, de câte ori Măria sa trecea dintr'o cameră într'alta a palatului ¹⁾. Același rol de mascara saũ mucaľit îl jucaũ obiceiuit ciaușii domnesci, cari aveau misiunea de a înveseli pe Domn prin glumele lor hazlii și în special cu reprezentarea farsei turcesci *Caraghioz* (*Karagöz* „Ochiũ-negru“), numitã ast-fel dupã principalul bufon al acestei piese plinã de un comic grosolan. La un asemenea spectacol asista Vodã și boierimea, delectându-se cu verva cinicã dar plinã de haz a comediantului domnesc.

Sulzer ne a conservat descrierea unei asemenea reprezentațiunii (II, 402): Unul din ciaușii domnesci care face pe bufonul Curții, primesce ordinul de la Vodã să reprezente o comedie... Dupã un mic interval, 6 ciauși, îmbrãcați cu ciacșiri albi saũ roșii, cu toiege ferecate cu argint în mână și cu căciuli înalte pe cap, deschid scena cu un prolog rostit de cel mai dibaciũ dintr'înșii... Comedia se improvisează românesce, grecesce și turcesce. Coprinsul și mersul piesei, judecând dupã intercalatele *bon-mots* românesci, trebuie să fie hazlii și fôrte amuzante, totul în gustul faimosului teatru de marionete... Spectacolul turcesc nu e de cât un fel de joc de păpuși: se întunecã sala, se întinde la un colț o pânză finã, îndărãtul căreia se așezã o masã și acest

¹⁾ Carra, 182: Dans les antichambres du palais du prince, on trouve à toute heure du jour 2 fous, dont l'emploi est de secouer un grelot d'argent, de faire des contorsions et de rire à gorge déployée, quand son Altesse passe et repasse d'un appartement à l'autre.

spațiu închis se iluminează cu câteva lumînări; în dosul mesei stă un singur ciauș, care cu nisce stori pune pe masă în mișcare diferite păpuși de carton și gesticulează după vorbele ce spune românește și grecesce, dar mai ales turcesce, așa că acele figuri de hârtie se ved prin pânză de spectatorii ore-cum în umbră¹⁾.

Farsa însăși se jocă până astăzi în Turcia, nu numai pe piețele publice și în cafenele, dar și în casele bogăților și chiar în saraiul Sultanului — un grilaj despărțind femeile de restul auditorului. Nimeni nu este cruțat într'însa: toate clasele sociale (pași, ulemale, derviși), toate meseriile și profesiunile defilează pe dinaintea noastră și fie-care e marcat cu o trăsură proprie.

Acastă farsă pare a fi avut în vremea ei mare succes și a fi ajuns destul de populară, cum o dovedește atât numele bufonului devenit un simplu apelativ (*caraghioz*) cât mai ales Jocul păpușilor (§ 43).

Afară de caraghiozi, măscăricii și mucaliți, mai erau și *soitarii* sau paiate cari luaș parte la alaiuri: ei purtau căciuli mari de blană de tigru și codă de vulpe atirnată; în fața căciulei aveau oglinzi, cu pistole la brâu și toporașe în mâini; ei mergeau pe jos, strîmbându-se și rîdend cu hohot²⁾.

¹⁾ d'Ohsson IV, 401: Les ombres chinoises, que l'on appelle *chayal-zill* (litt. marionette: ar. hayal și zill „ombre“), sont le divertissement auquel on donne la préférence. Ceux qui gagnent leur vie à ce métier, vont solliciter de porte en porte la curiosité des familles... Tout s'y ressent encore de la barbarie des siècles qui ont donné naissance à ces jeux grossiers: rien de plus indécent que les gestes de ces figures, soit en hommes soit en femmes, et rien de plus obscène que les vers qui se récitent derrière la toile. Ces spectacles, malgré le mauvais goût qui y règne, suffisent cependant pour detendre le front des personnes les plus graves.

²⁾ Olănescu, *Teatrul la Români*, p. 132.

§ 64. RECEPȚIUNI OFICIALE. — Altă împrejurare însemnată care scotea pe Domn și Curtea-I din apatia lor obișnuită, era trecerea vr'unui personaj important prin capitala țării. Modul de recepțiune al unui Han sau al unui Pașă cu trei tuiuri arată până la ce stare de înjosire ajunsese țara sub domnia fanariotă. Cu toate că, după ceremonialul investiturii, Domnul român era tratat pe un picior de egalitate cu Hanul și cu nisce prerogative superioare Vizirului, ceremonialul ce se observa la întâlnirea lor (conservat de Logofătul Gheorgache) ajunsese în cel mai înalt grad umilitor pentru dignitatea tronului.

Ast-fel, la întâmpinarea unui Han, Domnul se ducea înaintea-I cu capul descoperit și îngenunchiând îi săruta piciorul¹⁾. Când un Pașă cu 3 tuiuri trecea prin Iași, Domnul cu totă boierimea rînduită după clase îl aștepta în picioare „și când sosese Pașa drept Domn (orî călare de va fi orî în cocie), se popresce și merge Domnul de-I sărută piciorul, cum și boierii toți pe rîndu-lă merg de-I sărută piciorul și la petrecerea Pașei asemenea urmăze Domnul cu totă boierimea; și de unde este să-și ia Domnul ȋiua bună, descalecă iarăși de sărută piciorul Pașei și boierimea totă de asemenea.“

Ceremonialul turcesc se întrodusesese la Cîrte în toate amănuntele caracteristice Orientului. Modul de recepțiune din partea Domnului, când tre-

¹⁾ d'Ohsson VII, 105: Les principaux fonctionnaires saluent le nouveau Monarque en posant les lèvres sur sa robe; mais le Grand-Vézir lui baise le pied...

Hammer XIV, 54: Lorsque le Sultan entre dans la salle, le Grand-Vézir, et, après lui, les jeunes princes vinrent se prosterner devant lui et lui baiser le pied... (cf. sărutarea papucului Papei).

Formula de reverență în epoca fanariotă din partea unui subaltern: Sărutându-ți tăpile, sint al Măriei tale...

cea vr'un personaj însemnat prin țară era calchiat după regulele observate cu acea ocaziune de oricare Pașă sau Vizir.

Iată, bună-ora, cum Paulus Strasburgh, ambasadorul regelui suedez Gustav-Adolf, trecând prin București către Constantinople, descrie primirea ce-i s'a făcut la Curtea domnească de către Leon-Vodă (Martie 1632): „Principele, cu capul acoperit, mă aștepta la ușa sălii de audiență, plecându-mi-se după datina turcescă cu capul și ținând mâinile puse pe piept. Două scaune erau aședate la un loc mai înalt, din care îmi oferi pe cel din stânga, ca pre cel mai de cinste la barbari... La masă, eu și cu tovarășii mei furăm puși la dreapta, Principele și cu Românii săi se aședară la stânga...“¹⁾.

§ 65. ETICHETA. — La Curtea Domnilor fanarioți domniă o etichetă de o rigurozitate extremă, unde cea mai mică abatere era grav pedepsită.

În cele mai mici ale ei amănunte, această etichetă era o imitațiune servilă a prescripțiunilor ceremonioase ale Saraiului.

Așa, de pildă, Domnul și boierii purtau de o potrivă işlice sau calpace, dar fundul lor de coloare albă era un privilegiu rezervat lui Vodă și beizadelelor²⁾; de asemenea, numai papucii lui Vodă puteau fi garnisiți pe dinăuntru cu postav roșu; numai Domnul își sigila scrisorile cu ceară roșie, iar boierii cu ceară verde³⁾.

¹⁾ Cipariu, *Archiv*, p. 11—16.

²⁾ Carra, 160: Il est défendu à la Cour des princes de Moldavie et de Valachie de porter un bonnet de la même couleur de celui du prince et de ses fils, qui est la couleur blanche.

³⁾ Filimon, 220; Paul din Alep (*Archiva istorică* II, 90): E de observat, că în Moldova și în țara Românească obiceiul vechiu nu per-

Acest caracter simbolic al colorilor e împrumutat de la Turci, la cari albul și verdele (cea din urmă colórea Profetului) sînt colorii preferate, roșul era rezervat mai ales militarilor, iar galbenul și negrul erau considerate ca colorii comune.

Garda domnescă era îmbrăcată în roș și albastru, iar boierii purtau la alaiuri mantale roșii; slugile Curții încăltau cizme galbene, iar boierii cizme roșii¹⁾.

Numai Domnul avea voie să ardă lumînări de ceară, boierii trebuiau să ardă de se²⁾.

Ca semn de reverență, numai Dómnua, Mitropolitul, episcopii și boierii cei mari săruta^u mîna Domnului, pe cînd ceilalți îi săruta^u piciorul sau póla hainei. Domnul însuși săruta Vizirului macatul (care avea un anume loc pentru sărutare) și Hanului piciorul. Obicei^u luat de la Turci la cari inferiorul săruta pulpana

mite niméunii, nici ar cuteza cineva, de a sigila o scrisóre cu ceară roșie: acésta fiind prerogativa numai a Beilor; ceilalți sigilează cu ceară verde.

¹⁾ Hammer XIV, 44 (sub anul 1720): On avait réglé les couleurs des draps dont les pelisses devaient être doublées, et, à cet effet, on avait choisi neuf, à savoir: le bleu, le violet, l'écarlate, le bleu foncé, le bleu clair, le bleu d'azur, le vert foncé, le vert clair et le vert jaune. Le blanc était la couleur des vêtements du moufti, le vert clair celle des vizirs, l'écarlate celle des chambellans, exécuteurs obligés des sentences de mort. Les six premiers dignitaires législatifs et les six premiers fonctionnaires de la Porte portaient des vêtements de drap bleu foncé; les grands oulémas et les hodjagians avaient des vêtements de couleur violette; ceux des fonctionnaires subalternes étaient de drap bleu clair; les tschaousch feudataires et les agas des vizirs se reconnaissaient à leurs vêtements bleu azur; les agas de l'étrier impérial, le maréchal de l'Empire, le miralem étaient habillés de vert foncé; enfin les employés des écuries impériales portaient des vêtements vert de naphte. Quant aux bottes, celles des officiers de la Porte étaient jaunes; les généraux des troupes portaient des bottes rouges, et les oulémas des bottes bleues.

²⁾ Cf. Rambaud, *Hist. de la Civilis. en France* II, 13: Il n'y a que le roi qui ait un bougeoir à deux dobèches et à deux bougies, les bourgeois de la reine n'ont qu'une bobèche et qu'une bougie.

hainei superiorului său¹⁾: sărutarea mâinii fiind considerată la Orientali ca prea afectuoasă și de un caracter intim (ca bună-ură copiii în raport cu părinții lor).

Vechiul obicei al sărutării de mână a Domnitorului a fost desființat în 1834 de Alex. Ghica.

Asemenea diferențe caracteristice existau nu numai între Domn și boierii, ci și între diferitele clase ale acestora.

Diferitele forme și mărimi ale ișlicelor boieresci corespundătoare unor distincțiuni de rang erau de origine orientală: la Turci forma turbanului era reglementată ca semn distinctiv²⁾; de asemenea forma flotantă a hainelor cari își aveau rolul lor în eticheta socială a timpului³⁾.

Tot de provenință turcească este și obiceiul de a considera barba ca semn de dignitate rezervat unei clase privilegiate⁴⁾. Numai boierii de clasa I, așa-numita Protipenda, aveau dreptul

¹⁾ d'Ohsson III, 43: L'Aga des janis-saires baise le premier la robe du Grand-Vézir... IV, 356: Il est d'un usage universel de baiser la robe. C'est un hommage de respect et de soumission que rendent par là les subalternes à leurs chefs, les enfants à leurs parents, l'homme enfin d'un rang inférieur à tous ceux qui sont élevés au-dessus de lui dans quelque ordre que ce soit. Cf. Cantemir, *Ist. Imp. ot.*, p. 90 și 232.

Bandinus, 311: Plebeji cum accedunt Principem pedes ejus deosculantur...

²⁾ d'Ohsson IV, 119: Ce n'est pas une affaire d'usage, mais un devoir des plus sévères, de porter l'habit et le turban consacrés, pour ainsi dire, à l'état et au grade d'un chacun dans les divers départemens de l'Empire. Cf. și studiul nostru, § 80: Coafură.

³⁾ Boué II, 185: Les musulmans riches ou en charge ont à leurs habits des manches fendues jusqu'au coude et à parties flottantes plus longues que chez les autres, distinction à laquelle on tient beaucoup et qui est interdite aux pauvres.

⁴⁾ d'Ohsson IV, 129: Tous les états et toutes les conditions n'ont pas également la liberté de porter la barbe longue. — Cf. Recordon, 85: Chez les Valaques, comme chez les Turcs, la longue barbe étant un des attributs des premiers personnages de l'État, est regardée comme une marque de dignité à laquelle ils attachent un grand respect.

să porțe barbă: Logofeți mari, Vornici, Hatmani, Postelnici și Agi erau boieri cu barbe, ceilalți nu.

Turcii au un respect particular pentru această parte a feței și tăierea barbei este considerată ca ofensa cea mai gravă pentru un musulman: jurământul „pe barba mea!” (sakal üstüne) avea un caracter solemn și aceeași valoare sacramentală avea el în gura Domnului fanariot¹⁾.

Intre cele 3 clase de boieri se observa o strictă diferență în modul de-a saluta, de a se presenta și de a se așeza.

Ast-fel boierii cei mari se sărutau pe barbă, boierul de clasa II săruta mâna celui de clasa I, iar boiernașul îi săruta pólă anteriorului. Inferiorul se presenta superiorului cu giubéua strînsă la piept și într'o postură umilită²⁾. Iată, bună-óră, cum sînt distribuite rolurile în piesa lui Alexandri „Boierii și Ciocoi” :

Slugerul Trufandache (făcînd temenele, se apropie smerit de Hîrzobénu și-i sărută pólă hainei): La mulți ani, eclambrotate !..

Pitarul Slugărică (se apropie de Hîrzobénu, strîngîndu-și haina la piept și-i sărută cealaltă pólă fórte umilit): Amin! s'ajungeți mare și tare!..

Banul Vulpe, (îmbrăcat în antereu, giubea, șal, fes, ține șlicul într'o mână și merge de sărută mîna lui Hîrzobénu): Să trăiți, cucóne!...

¹⁾ Carra 173: Quand le prince jure par sa barbe, ce serait un jugement irrévocable, s'il n'y avait point d'argent dans le pays. — Cf. Bandinus, 324: Modus jurandi non tam est in nomine Dei quam per... maledictiones, per allegationes barbae, oculorum.

²⁾ d'Ohsson IV, 363: Il convient, lorsqu'on se présente chez les grands, chez les personnes d'un rang distingué, d'être enveloppé dans sa robe et d'avoir les mains couvertes avec le bout de ses manches.

Cf. Cantemir, *Mold.* 55 (modul de a saluta al ienicerilor când trecea alaiul Domnului român):... demissa anteriori vestis ora, quod apud illos summae venerationis signum est.

Aga Némuș (în frac, intră țațoș, purtând capul ridicat, însă cum dă cu ochii de Hîrzobénu, începe a-l pleca zîmbind; el se apropie de stăpânul casei și-l sărută pe piept): Vere... Cucóne Iorgule!..

Hatmanul Stîlpénu și Vornicul Hîrzobénu se îmbrățișează împreună...

Filimon, 132: fanariotul se încercă să sărute pulpana anteriorului Domnitorului... 276: după ce făcu câteva complimente pline de lingușire, ciocoiul voi să sărute haina principelui, dar fiindcă principele [Ipsilant] refuză cu delicateță acest act înjositor, ciocoiul sărută ciucurii patului pe care ședea fanariotul.

Cel mic rămânea smerit în picióre, altul mai sus pus se punea sfios pe un colț de scaun și cel egal se aședea comod pe divan. ¹⁾

Posițiunea cea mai comodă și mai obișnuită era cu piciórele încrucișate sub sine, cunoscuta ședere a Turcilor (bagdaè kurmak „croiser les jambes“).

Intîmpinarea boierului la Curte era asemenea reglementată: la scară era primit de doi ciauși, cari ridicându-l de subțiori odată cu póla caftanului, urcau ast-fel treptele palatului ²⁾.

Atât boierii în Divan cât și jupănesele lor, când mergeau să salute pe Dómna, aveau scaune mai înalte sau mai jóse după rangul ce-l ocupau ³⁾.

¹⁾ d'Ohsson IV, 363: Quand on est en présence d'un supérieur, on se place toujours sur le devant du sofa, sans s'appuyer contre le coussin ou le dossier; ce n'est qu'entre amis très intimes ou devant de personnes d'un grade inférieur, que l'on se permet quelquefois de croiser les jambes, d'allonger un pied ou de prendre une posture plus commode. La manière de s'asseoir à l'europeenne n'est reçue dans aucune société: elle est réservée au Sultan quand il paraît sur le trône dans les jours de cérémonie, et aux membres du Divan, lorsqu'ils tiennent leurs audiences au Sérail ou au palais du grand-Vézir.

²⁾ Ibid. 366: Un seigneur est toujours reçu suivant son rang, au haut ou en bas de l'escalier, par deux officiers de la maison qui, placés à ses côtés, relèvent les devans de sa robe, le soutiennent sous les bras et le conduisent dans l'appartement du maître qui fait quelques pas à sa rencontre.

³⁾ Cf. Cantemir, *Moldova*, p. 82 și 85.

Numai boierii de clasa I aveau prerogativa la o masala, adică la o torță aprinsă purtată nóptea înaintea trăsurei, pe când ceilalți eșiau cu fanarul, stradele nefiind luminate. Numai cocónele din protipenda puteau eși la plimbare într'un falet saú atelaj cu 4 cai.

Unele din aceste deosebiri erau pur și simplu ridicule: dacă cel bătut la falangă era viță de boier, se lua precauțiunea de a se așterne un postav roșu¹⁾.

Cap. V: Armata

§ 66. PEDESTRIMEA ȘI CĂLĂRIMEA. — Organizațiunea militară din epoca fanariotă este în mare parte modelată după cea turcescă. Dar și înaintea fanariotilor s'aú introdus titlurile de Agă și de Serdar, cel din urmă special Moldovei. Corpurile de cavalerie numite *deli* și *bešli*, înființate sub Mihaiu-Vitezul, din cari cei dintâi formară mai târziu garda domnescă sub comanda unui delibaș, iar cei din urmă, recrutați fiind mai ales din Turci, erau sub comanda unui bešli-agă.

Corpul de infanterie, numit *lefegii*, deveni un apelativ pentru ostașii cari primiau lésă și tain, adică soldă și o porțiune anumită de pâine și carne, în opozițiune cu slujitorii de scutelă. Corpul de cavalerie numit *saragele*, românizat în „sărăcei“, care resida în Bucuresci, era o reproducere a regimentelor de cavalerie anadoléscă „sariğa“, poreclită așa după colórea galbenă (*sary*) a stégurilor saú a hainelor lor.

Dar cea mai importantă din toate aceste im-

¹⁾ Ghica, *Scrisori*, p. IV.

portațiunii din sfera militară a fost înființarea corului de *seimeni*, sub Mateiș Basarab, compus din 2000 de mercenari (Sërbi, Bulgari, Greci, Arnăuți) și modelat după regimentul ienicesc al segbanilor sau seimenilor (la început simplii căpitani de vînători) cari, ca și pretorienii romani, devinără apoi fatali Sultanilor și Domnilor. Ca și ienicerii, seimenii purtau la noi cepchene roșii și căciuli de aceeași colóre. Numărul lor îl reduse Ipsilant, în 1775, la 400 sub comanda unui bașbulubaș. În Moldova, seimenii, divisați în agesci și hătmănesci, după cum erau comandați de Agă sau de Hatman, strejuiau la Curtea domnăscă, lângă care se aflau cazarmele lor numite odăile seimenesci: ei erau comandați de chehaiile, ciauși, bulubași și odobași, având și un bairactar, ca ori-ce ogiaș sau corp de ieniceri (§ 12).

Aceiași întocmire cu ciauș, odobaș și bairactar, o avea și corpul de cavalerie moldovească al *levinților*, instituit după analogia voluntarilor otomani „levent“, cum se numiau recruții marinei turcesci, originarii fiind din Levant și în special din insulele grecesci.

Corpul arnăuților se împărția în infanterie și cavalerie, comandată de bimbași și de tufecibașă, șeful gardei domnăscă. La aceștia mai adăogăm: paicii, cari făceau parte din garda domnăscă, sub un vătaf, și corpul de curieri interni numiți „lipcani“ sau tătari litvani cu uniforma lor leșescă (curierii externi erau călărași); apoi avgi-bașa sau vânătorul Curții, saca-baș sau vătaful sacagiilor cari figurau la alaiuri odată cu fustașii, cu salahorii cămărășiei, cu tabla-bașa și cu diferitele insignii militare: buciucul sau jumătatea de tuiș al Spătăriei, iuruc-bairacul sau stégul alb de călătorie și sangiacul sau stégul

împărătesc cu semi-luna ce se purta cu tuiurile înaintea cetelor de slujitori.

§ 67. GRADE ȘI ARME. — Gradele militare erau: *ciauș* sau *căprar*, numit și *chehaia*; *bulucbaș*, sinonim cu „*iuzbaș*“ orî sutaș, căpitanul unui escadron sau *buluc* și *odabaș*, căpitanul unei companii sau *odă*; *cârc-serdarul* era șeful jandarmeriei, iar *bimbașa* comanda o mie de neferi sau soldați, corespunzând gradului modern de colonel; *bairactarul* sau *stegarul* regimentului purta stindardul militar, *bairacul*; în fine, rangurile superioare: *Agă* și *Sërdar*.

Armele erau: *măciuci* sau *ghióge*, numite *baltag*, *buzdugan* sau *topuz*; apoi *săbi*: *hangere* și *iatagane*; *pistóle* și *pusci*: *tufec* (de unde *tufeciú*) și *șișanea* cu părțile lor constitutive: *arbiú*, *beleg*, *belezic*, *cobur*, *condac*...

§ 67. TERMINOLOGIA MILITARĂ. — Aci aparțin vorbe ca: *agárlic*, bagaje; *alaiú*, paradă; *ascher*(*liú*), miliție și milițian; *atliú*, călăreț; *buluc*, companie de soldați; *călduz*, comandant; *calcan*, pavéză; *caraul*, strajă; *culuc*, corp de gardă (de unde *culucciú* „sentinelă“); *dandaná*, alarmă; *duium*, jaf; *hargiú*, trupă auxiliară; *hugium*, asalt; *iama*, năvală; *iamac*, recrút; *iureș*, atac; *léfú*, soldă; *mazdrac*, sulită; *mihimat*, munițiune; *ordie*, tabără; *orta*, regiment; *pală*, sabie; *seléf*, brîu de arme; *tain*, provisiune dîlnică; *zaherea*, proviant; *zorba*, revoluție; *zulum*, pléscă.

Nomenclatura relativă la fortificațiuni: *hindichiú*, șanț; *meterez*, bastion; *tabie*, palancă; apoi: *muhaserea*, blocadă...; întregul aparat pirotehnic: *barut*, pulbere; *cumbara*, obuz; *fișic*, cartușă; *gephana*, arsenal; *ghiulea*, bombă; *havan*, mortieră; *lagum*, mină (de unde *lagumgiú*) și *top*, tun (de unde *topciú*); precum și terminii relativi la stingerea focului: *cange*, *saca*, *tulumbă* etc.

Din t^otă această bogată terminologie n'a supraviețuit în limba populară modernă de cât resturî neînsemnate: fișic, ghiulea, tulumbă; altele aũ părăsit sfera specială militară și aũ devenit terminî comunî (§ 28): alaiũ, dandana, iama, iureș, l^efă, tain; iar marea majoritate aũ intrat în domeniul istoriei.

Cap. VI: Justiția

§ 68. DIVANUL ȘI ADMINISTRAȚIUNEA. — În privința jurisdicțiunii, Divanul saũ tribunalul suprem își avea sediul într'o sală specială a palatului și se ținea obi^ecnuit de trei ori pe s^ept^emână: Lunia, Mercuria și Vineria. Domnul însuși presida, av^end pe Mitropolitul la stânga, după obiceiul Turcilor „și la Moldoveni acest loc se consideră mai onorat ca la drépta“¹⁾, unde steteaũ velișii boierii. Pe lângă calemgii, dieci, logofeți și condicari, figura un Divan-Efendi, un Divan-chiatip saũ mehtupciũ, apoi un izbașă de Divan și un divictar.

Paicii și ciohodarii steteaũ la Divan înaintea Domnului, iar mumbașirii și zapcii așteptaũ să execute sentințele date.

Logof^etul Gheorgache descrie (III, 327) în ce chip se urmă rînduiala Divanului, completând astfel datele aflate la Cantemir²⁾.

Instituțiunea Divanului dură până la introducerea Regulamentului organic în 1830.

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 62: a sinistris principis, quae pars Turcarum moribus habetur honoratior... a sinistro latere, quod Turcarum moribus inter Moldavos dextro habetur honoratius.

Bauer, 294: selon la coutume des Turcs qui donnent au côté gauche la préférence. Cf. Cantemir, *Ist. Imp. otom.*, p. 747.

²⁾ Despre organizarea Divanului la Turci: Cantemir, *Ist. Imp. otom.*, 583 și 610.

Organisaţiunea administrativă era asemenea modelată după cea turcăscă. Ceî doi ispravnicî orî administratorî din fie-care judeţ, unul însărcinat cu partea administrativă iar celălalt cu partea judecătorească, corespundeau voievoţilor turcî şi cadiilor: ei judecau şi hotărau, pedepsea şi amenda, fixau şi strîngeau dările.

Aşedămîntul ispravnicilor nu e vechi: ei au fost introduşi de Nic. Mavrocordat în locul căpitanilor şi judeţilor de dinainte (numiţi în Moldova pircălabî şi şoltuzî), şi din Muntenia noua organisaţiune administrativă trecu în Moldova.

Ispravnicî, puşi sub marele Vistier, erau numiţi de Domn fără îmbrăca caftane. Cum ajungeau la conacul orî la tahtul lor, adică la locul de residenţă, ei numiau pe zapciî, sub-administratorî plăşilor (ceî de plaiu se numiau „vătavî“), a căror funcţiune era analogă cu a subaşilor turcî¹⁾. Departamentele administrative erau o reproducere adaptată cu cerinţele locale a calemurilor sau biurourilor din administraţiunea otomană (§ 12): calemul capanului, al havalelor, al extracturilor, al condicilor şi celelalte enumerate pe larg de Fotino.

§ 69. PEDEPSE. — Strangularea era considerată la Turcî ca execuţiunea cea mai onorabilă: în acest mod se scăpa Pórta de Domniî românî suspectî sau hainî şi un capugibaşă însoţit de un arap împlinia ordinul fatal. Tăierea capului se considera ca o pedepsa infamantă (cf. sfirşitul familiei Brâncovénu) şi mai mult încă spînzurătórea²⁾.

¹⁾ Fotino III, 264. Despre administraţiunea în genere din epoca fanariotă: ibid. 280 şi 303.

²⁾ Hammer XIII, 134: En Turquie la décollation est considérée comme plus infamante que la strangulation.

Tragerea în țepă era rezervată tâlharilor și furilor.

Alte pedepse de provenință orientală:

1. Tăierea nasului (și a urechilor) o prescrie Codul militar turc pentru ienicerii desertori pe câmpul de bătaie¹⁾.

Cei prinși în războiul său altminterea făcuți captivi suferiau aceeași sortă din partea învingătorului.

La noi vechea legislațiune prescrie aceeași pedepsă infamantă rebelilor, furilor, mofluzilor.

Pravila lui Vasile Lupu, 16: Carele va fura din biserică vr'un lucru ce va fi sfințit, măcar de va fi furat atunci întâi, tot să-l spînzure: iară de nu va fi sfințit lucrul acela ce a fost furat, de i-ar fi atunci întâi, tot să și-l taie nasul, iar de va face și al doilea rînd, să-l spînzure.

Papazoglu, 102: Acei cari se încercau a face răscălă erau slutiți prin tăierea nasului. Cf. Fotino II, 99: Inzestrat cu un suflet răutăcios și neomenos, Radu numit și Vârzarul, îndată ce a ajuns Armaș mare, a început a revêrsa asupra tuturoră veninul răutăților sale: nici boier, nici preot, nu scăpa nesupêrat și neajăfuit de puterea lui. Omora ómenii prin casele lor, punea de-i îngropa în locuri necurate: altora le tăia urechile și nasurile și-i purta astfel pe ulițe și apoi îi trimitea la ocne.

Filimon, 289: A făcut mofluzluc mincinos și m'a lăsat pe drumuri. — Dar bine n'ai dat jalbă la stăpânire? — Ba am dat, da-l'ar prin tîrg cu nasul tăiat!

În special, претендиții la tron erau astfel mutilați de noul Domn, ca să-i facă incapabili de a mai ajunge la Domnie. Iată câte-va exemple din cronicari:

Ureche I, 209: L'aun împresurat óstea leșescă pe Joldea-Vodă și l'aun prins viu: pre carele mai apoi, dacă

¹⁾ d'Ohsson VII, 353.

aŭ sosit Alexandru-Vodă, l'aŭ semnat la nas și l'aŭ dat la călugărie.. 240: s'aŭ tîmpinat oștile la Rêut: și dând războiŭ vitezește de ambe părțile. aŭ izbîndit Aron-Vodă; și pre Domnișor încă l'aŭ prins viŭ, ce nu l'aŭ omorît, numai i aŭ tăiat nasul și l'aŭ călugărit.

Neculce II, 187: Gheorghe Ștefan-Vodă, după ce aŭ luat pre Dómna lui Vasile-Vodă din Sucéva la mâna lui și pre Ștefănița-Vodă, pre fiul sêu, l'aŭ însēmnat la nas puțintel...

Căpitanul I, 347: Fiind Grigorie-Vodă la scaun, pre ceilalți boiarî i-aŭ slobođit, iar pre Pîrvan Logofêtul l'aŭ tăiat la nas de o parte, pentru căci se numise să fie Domn... 358: închis-aŭ Grigorie-Vodă într'aceste vremi și pre Négoe Postelnic Sēcuiianul și i-aŭ tăiat nasul, din ce pricinî noi nu scim. cei ce l'aŭ vêđut vor fi sciind de ce și cum.

Obiceiul acesta e vechiŭ. Bandinus vorbesce de el ca de o datină caracteristică¹⁾, iar Paul din Alep și ambasadorul suedez Paulus Strasburgh îl menționează adesea în cursul călătoria lor.

Archiva ist. II, 69: Femeile și fetele sînt lipsite de ori-ce modestie și cuviință, deși Beiul le taie nasurile, le pune la stîlp și adesea le înnecă... 107: În această țară [Muntenia] este obiceiŭ, că o persónă slujită la nas cade într'un fel de infamie și nu mai póte deveni Beiŭ... Ștefan, noul Beiŭ al Moldovei, după ce prinsese pe Dómna și pe fiul lui Vasile-Beiŭ, pe dată slujî nasul junelui principe, pentru ca să nu póta deveni Beiŭ niciodată.

Cipariŭ, Archiv I, 15: În Valachia, după o veche datină, toți cari umblaŭ după Domnie, în semn de neștersă rușine, se însemnaŭ, tăindu-li-se nara dréptă.

Acéstă pedépsă, înainte des aplicată, a lăsat până astăđi un ecoŭ în limbă: „a tăia cuiwa nasul“ e o locuțiune metaforică modernă echivalentă cu a înfrîna semeția cuiwa.

¹⁾ Bandinus, p. 325: Particula nasi et auriculae praescinditur, qua praecisa ad Principatum aspirare non datur.

2. Falanga saŭ bastonada, practicată în Orient (Berberia, Algeria și Egipt), de unde trecu, la Turci și de la aceștia la Greci și la Români¹⁾. Obicnuită în tótă epoca fanariotă, falanga se desființă odată pentru totdeauna sub administrațiunea lui Kisselef.

Bătaia la tălpi se aplica obicnuit ómenilor de rînd, unii Domni însă n'aŭ cruțat nici pe boierii de o asemenea pedepsă: „făcut'aŭ și acest obicei Grigorie-Vodă (dice Neculce II, 388), de se bătea boierii la talpe turcesce“.

Sub domnia fanariotă se pedepsiaŭ așa brutarii, măcelarii, cari erau prinși cu măsuri false „cu ocaua mică“ (locuțiune proverbială rămasă în limbă): Aga, care avea inspecțiunea pieței, îi bătea cu nuiele la tălpi saŭ îi țintuia în mijlocul pieței.

3. Bătaia cu buzduganul și cu topuzul era mai cumplită de cât falanga și de obiceiŭ se aplica de Domnul însuși: „Atunce — dice Nicolae Costin (II, 21) — mergînd Vornicii de tîrg, Nicolai Ciocârlan și Ponicii, la Duca Vodă, de aŭ cerut numai de cheltuială, ca să cumpere ce ar trebui din tîrg, ca să facă nisce culnii, i-aŭ bătut cu buzduganul până la mórte; și ales pre Nicolai Ciocârlan, cât l'aŭ dus ómenii lui până la gazdă, aŭ și murit, nici un cés după bătaie n'aŭ putut trăi; iară Ponicii s'aŭ ridicat; iar de tot sănătos n'aŭ mai fost până aŭ trăit“.

4. Țintuirea de stîlp a brutarului care era prins înșelând la cântar: vinovatul era țintuit de sfircul urechii la ușa prăvăliei sale, unde sta de dimi-

¹⁾ Reicevich, 80; Sulzer III, 233 și Wolf, 103 (unde se află și descrierea instrumentului).

neță până la apusul sórelui. Acésta pedépsă e curat orientală¹⁾ și a durat până la Regulamentul organic din 1830.

5. Darea prin tîrg era o pedépsă ce se aplica sub Domniî fanarioîi mofluzilor: culpabilul, desbrăcat până la briî, avea mâinile legate cu o funie, de care îl trăgea un arnăut al spătăriei, pe când altul îl lovia cu nuiaua peste spate dicînd „cine va face ca mine, ca mine să pață!” și așa îl plimba prin tot orașul²⁾.

6. Pecetluirea cămășii se făcea celor vinovați de mari abuzuri saî de o cumplită asuprire a norodului: înainte de a fi trimis surghiun la o mănăstire saî aruncat în ocnă, funcționarului abusiv îi se pecetluia cămașa pe dînsul³⁾.

Obiceiul era curat turcesc. Négoe Spătărarul, baș-capuchehaia la Pórtă, a fost supus de Turci la acésta osîndă: el muri în 1685 la Constanti-nopole cu hainele pecetluite pe dînsul⁴⁾.

De aceeași origină era pedépsa: ungerea cu catran saî păcură peste tot trupul și expus apoi la căldura sórelui saî la întepătura țîntarilor⁵⁾.

§ 70. TERMINOLOGIA JURIDICĂ. — Cea mai mare parte din vechea nomenclatură juridică de origină turcescă a eșit din us: *adet*, obicei (juridic) și dajdie; *betermea*, învoială; *buiurdiă*, rezoluție domnescă; *carar*, verdict; *dava*, proces; *geremea*, amendă; *hoget*, contract; *ilam*, sentință; *miraz*, moș-

¹⁾ d'Ohsson IV, 48. Cf. Boué III, 370: Les bastonnades sur la plante des pieds, les *falaka* des Turcs, sont encore fort à la mode en Turquie; on y cloue encore aux portes des boutiques par l'oreille les détaillants ayant employé de faux poids ou de mauvaises marchandises. Cf. Filimon, p. 132 și 339.

²⁾ Filimon, 162 și 139.

³⁾ Filimon, 327 și Ghica, 11.

⁴⁾ Odobescu, *Scrieri* I, 254.

⁵⁾ Filimon, 234 și 323 și Ghica, 41.

tenire; *mumbaşir*, aprod; *satara*, execuţiune; *selemah-césă*, arvună; *sermaia*, capital; *suret*, copie; *tacir*, interogatoriū; *tahmin*, evaluare; *tertip*, pont; *teslim*, adjudicare; *zapt*, sequestru; apoi *batalama*, chitanţă; *chefil*, cauţiune; *cirac*, client; *şinet*, poliţă; *vechil*, mandatar, *vechilic*, procură; *zapciū*, agent.

Un număr óre-care din aceşti terminii speciali s'a conservat până astăzi, mai ales în ceea ce priveşte adjudicaţiunea (amanet, areciū, atîrdisesc, mezat, telal) şi locaţiunea (acaret, căştiū, chirie, hac, vadea).

Cap. VII : Dările

§ 71. HARACIUL. — Raporturile politice între Pórta şi Țările române se fixase prin hatişerifurile din 1391 şi 1511, care prevéd între altele şi un omagiū în bani sub nume de peşcheş sau dar.

Acea dare neînsemnată şi voluntară la început, 3000—4000 galbeni, spori succesiv şi se transformă într'un tribut obligatoriu. într'o capitaţie anuală plătită de raia, numită *haraciū* sau bir şi mai târziu „giziè“. De la 4000 galbeni, cum fusese la început, tributul se urcă la 10000 sub Vlad-Țepeş, la 40000 sub Petru Şchiopul, la 60000 sub Ión-Vodă şi creşcu treptat cu slăbiciunea Domnilor români până deveni aprópe ilimitat în toiu epoei fanariote.

Haraciul se înainta tesaurului din Constantinopole în două căştiuri şi se număra de Domnului Hazne-agasi sau vistierului împărătesc.

Prin firmanele din 1792 şi 1802 haraciul e fixat pentru Muntenia la 619 pungi (309500 lei), iar pentru Moldova la 135 pungi şi 445 lei (67945 lei).

§ 72. BAIRAMLICUL. — Alătura de haraciū, se

introduse de timpuriu o dare adițională, *bairam-lic* sau poclonul Bairamului, numită mai târziu (în firmanul din 1802) și „hedie“, constând din diferite daruri în bani sau în lucruri ce se trimitea pe fie-care an la numita sărbătoare Sultanelui și mai marilor Porții¹⁾.

Acest nou peșcheș e fixat ultima oră prin hatiseriful Sultanelui Abdul-Hamid din 1784 la suma de 90000 lei atât pentru Muntenia cât și pentru Moldova. Pe când Conдика Moldovei din 1796 îl reduce la 60000 lei (pe lângă un dar occasional, *ramazanlic*, ce se ridică la 8984 lei), Conдика lui Brâncovenu din 1693 îl repartisează ast-fel sub numele de „Poclónele Bairamului“ (p. 602):

10000 taleri poclonul Impăratului, 5000 Valideli, 2500 Căzlar-Agăi, 5000 Vizirului, 1000 chehaieli Vizirului, 1000 Caimacam-Pașii, 500 chehaieli lui, 500 Reizului, 500 Tefterdarului, 800 la Testrifat: 600 pentru o blană de rîs, 1760 pentru 16 pazele po tal. 110, 860 pentru 30 de postaje și pentru 30 de atlaze — Total: 29970 taleri. Acești bani sînt afară de cojócele ce se da la Bairam.

Daponte, secretarul lui Constantin Mavrocordat, ne dă în Cronica sa (1736-1739) o listă mai completă de persoanele cari primesc pe fie-care an, la Bairam, darurile obicínuite din partea Domnilor Munteniei și Moldovei:

10000 lei prea puternicului Impărat, 5000 lei Valideli Sultane, 2500 baș-cadinei, 2500 darisadet-agasi, 1000 haznadarului Sultanelui. 300 pentru daruri mărunte Saraiului, 7500 marelui Vizir, 3500 lui chehai-bei, 1000 ómenilor marelui Vizir, 500 haznadarului marelui Vizir, 500 la cinci ghedieli icí-aga ai marelui Vizir, 250 lui capigiler-chehaiasi, 200 lui talhisci-aga, 200

¹⁾ Cf. d'Ohsson VII, 186: Aux deux fêtes du Beyram le Vézir est dans l'usage de donner des présents aux principaux fonctionnaires; il fait remettre à chacun d'eux un paquet contenant des pelisses, des étoffes, des mousselines, du drap, du satin etc.

lui selam-agasi, 150 lui capigiler-bulucbaşi, 2000 lui reis-efendi, 500 lui mehtupci-efendi, 750 lui ciauş-baş aga, 300 lui buiuc-tescheregi, 300 lui cuciu-tescheregi, 500 lui chehaia-chiatibi, 500 lui beilicci-efendi, 2500 lui defterdar-efendi, 250 chehaieliî lui, 250 haznadarului seî, 100 muhurdarului seî, 100 chesedarului seî, 100 lui mehter-başi, 300 baş-bachiculi aga, 200 lui maden-efendi, 100 lui Ahmet-efendi, 20 la chesedarul lui maden-calfa, 200 chehaieliî lui reis-efendi, 65 la chesedarul lui beilic-calemi, 150 lui Hamza-efendi, 50 lei la chesedarul lui ciauş-başi, 200 lui tesrifagi-efendi, 50 lui ciauşlar-emini, 5) la caraculacul lui chehaia-beiü, 100 zarafilor marelui Vizir, 60 zarafilor lui chehaia-beiü, 20 la baş-iamacul lui haznadar-aga: 260 pentru daruri mărunte, 2500 blana de samur a Sultanului, 750 pânțele de ris, 2300 blana de samur a Valideliî, 2300 blana de samur a baş-cadînei, 2300 blana de samur a lui darisadet-agasi, 200 câte o blană cu pacea de samur lui hazna-chehaiasi, oda-lalasi, lui baş-aga a Valideliî, lui baş-aga al baş-cadînei, lui baltagilar-chehaiasi, lui iazigi-efendi și lui cafegi-başa al Sultanului; 74 donlucuri de postav de 4 coți și de 10 lei fiecare, 54 donlucuri de atlaze de 10 coți și de 10 lei fiecare, 13 donlucuri de postav englezesc de 20 lei fiecare, 9 donlucuri de atlas florantin de 15 lei fiecare ¹⁾).

Atanasie Comnen Ipsilante, mare Spătar sub Ștefan-Racoviță în 1765, completează astfel în scrierea-I postumă indicațiunile lui Daponte relative la cheltuielile Bairam-peșheşului:

Lui Pap us-saade 100 lei, lui Calfa-efendi 100, perdegiului lui Chehaia-beiü 15, lui mehterler-chehaiasi 25, lui maden-chesedar 50, saghirdiilor lui maden-calemi 32, lui ciauşlar-chiatip 75, lui calauz-ciauş 40, lui doagi-ciauş 20, lui amegi-efendi 500, lui tesrifagi-calfasi 100, lui tesrifaci-chesedari 100, lui baş-calfa a lui mehtupci-efendi 100, lui Iflac-chiatip 50, lui mehterhane şehrighiari 22, lui mehterhane sadriali 16, lui mehterhane cule 16. . . Stofe de mătase la dairéua internă. . . Aceste daruri le

¹⁾ Daponte, ed. Legrand I, 422 și II, 427.

da Domnul Valachiei la Bairamul ramazanului în Februarie, iar Domnul Moldovei la Bairam-curban în Maiu¹⁾.

Pe lângă acest poclon al Bairamului, figurază în aceeași Condică din 1693 (p. 355) o sumă anuală de 4223 taleri, sub numire de „poclonul Hanului” în care intră nu numai banii dați Hanului și lui Calga-Sultan atât în naht cât și în cojôce de samur, ci și darurile făcute ómenilor Hanului: Vizirului, Haznadarului, Iazagiului, Casap-bașii, Tefterdarului, Chelargi-bașii și Imbrohorului său.

Tot așa de bogate sînt poclónele făcute Vizirilor, Pașilor și ómenilor lor, precum și bacșișurile la agii și trimișii Porții.

O a treia dare, sub numele de „richiabiè”, figurază întâia óră în hatîșeriful din 1784, care o fixeză pentru Muntenia la 40000 lei iar pentru Moldova la 25000 lei.

Aceste trei dări obligatorii, afară de mucareul mai sus amintit (§ 53), reprezintă de regulă sumele rotunde trimise anual la Constantinople și de aceea ele figurază laolaltă în ultimele hatîșerifuri. Ele erau mai puțin împovărátore pentru țările române ca așa numitele angarale și havalele sau sarcinî, parte permanente, ca trimeterea anuală a unei sume de oi (beilic), grâu (zaherea), lemne (cherestea), miere, cêră, unt, silitră; parte temporare, ca rechisițiunile de cai (menzil) și de lucrători pentru forterețe (salahorî).

§ 73. BEILICUL. — Țările române erau considerate ca unul din principalele depozite de aprovizionare ale Imperiului otoman și în special a capitalei sale, de aceea ele pórta în firmame și hatîșerifuri epitetul de „cheleruri” adică gránare.

¹⁾ Ipsilante. Τὰ μετὰ τὴν ἀλωσιον, p. 793-794.

Maî ales, de la 1783, de când Crimeia se făcu provincie rusescă, Muntenia și Moldova deveniră aprópe unicele resurse de aprovizionare ale Turciei.

Maî înainte, tóte aceste imposite în natură se plătiañ din baniî țării și Turciî însărcinañi cu strîngerea lor comiteañ tot felurî de abusurî, în deosebi neguțatorîi Lazî, nisce Turci de pe lângă Marea-Négră, despre ale căror tiraniî vorbesc cronicariî Moldovei¹⁾. Prin hatîșeriful din 1774, s'a dispus ca furniturile de oi, provisiuni, lemne și silitră să se plătescă direct de neguțatorîi intermediariî sañ din baniî haraciului.

Cea maî însemnată din aceste furnituri erau oile din țară, căutate mult de Turci pentru delicateța cărnii lor, în special varietatea numită „kivirgik“, existentă până ađi în Dobrogea, se transporta peste 60000 la Constantinopole și era anume destinată pentru bucătăria Sultanului²⁾.

La început, ele se ridicañ — ca oi de *beilic* — de agenți turci, de așa numiți beilicii sañ (în timp de războiñ) de saiegiî luî casap-bașa ; maî târđiñ, Pórta trimitea cu firman neguțatorî maî ales greci și armeni, *gelepî*, cari veniañ în țară primăvara să cumpere pentru numbaiaua sañ traficul Țarigradului cincî sañ șese sute de miî de oi după fiat, adică pe un preț dinainte fixat (la schelele din Brăila sañ Galați) și care nu trecea peste a treia parte din valoarea reală. Adesea acești gelepî cumpărañ în țară turme întregî de vite cu un preț neînsemnat și le vindeañ apoi la Constantinopole cu preț îndoit și întreit, trafic numit „matrapazlîc“.

¹⁾ Canta (III, 190): asuprelele Lazilor care impresurase țara... En. Kogălnicenu (III, 216): Lazii maî cuprinsese tótă Moldova...

²⁾ Cantemir, *Moldova*, 30.

§ 74. ZAHERÉUA. — Tot primăvara venia în țară *capanliii*, neguțătorii mai ales turci, însărcinați de Vizir să cumpere pentru capanul împărătesc provisiunile în grâne și alte comestibile tot cu maximul prețului dinainte fixat: vr'o 200000 chile de grâu (arnăut și cârnău), 300000 oca unt și 500000 oca seș sau cirviș¹⁾. Capanliii, ca și gelepii, în calitatea lor de intermediari oficiali între Pörtă și țară, necăjia în tot chipul pe păstorii și pe țaranii, cărora le plătia cu bani adesea calpi²⁾.

Provisiunile în grâne sau zaheréua a fost cerută întâia oară în primăvara anului 1756 și anume 15000 chile de grâu predate la Brăila și apoi transportate la Constantinopole; în 1766, cheltuiala zaherelei se ridica la 50331 lei și anul următor la 58000 lei³⁾. Prin hatîșeriful din 1774 s'a dispus, ca această zaherea anuală, numită „mucaiesea“, să nu se mai dea gratuit, ci să se vîndă la reiziile corăbiilor din schelea Galaților conform fiatului său tarifului de acolo.

§ 75. CHERESTÉUA. — Nu mai puțin importantă era furnitura cherestelei (lemn de stejar, corn, brad), din care se făcea o consumațiune enormă: ea se tăia în păduri, se căra la Galați și de acolo pe Marea-Négră se transporta pe plute la Constantinopole; se întrebuinta apoi pentru poduri peste Dunăre, pentru corăbi și pentru clădirea caselor mai tóte de lemn⁴⁾.

Un funcționar special, direcci-bașa, era în-

¹⁾ Aceste cifre sînt coprinse în anafora obștescei Adunări către Domnul Moldovei Calimah pentru înstrăinarea Basarabiei din 1812 (Uricariu IV, 343 urm.).

²⁾ Reicevich, 58.

³⁾ Bauer, 315.

⁴⁾ Reicevich, 20.

dins trimis spre a supraveghea tăierea și transportul acestei lemnării.

Excelența lemnelor din pădurile noastre a ajuns populară în Turcia și termenul „scândură de Galați“ a devenit turcesce un apelativ (§ 16) pentru numeroasele varietăți de lemnărie ce se transporta prin acest port al țării.

Mai târziu, de la 1774, cherestéua pentru trebuința cetăților Rumeliei se plătia din haraciul țării.

§ 76. IMPOSITE SPECIALE. — Silitra, ce se fabrică în împrejurimile Sorocei și de care era plin pământul Moldovei¹⁾, constituia un impozit special (ghiuvergilea) și 20000 oca se trimetea anual la Constantinople²⁾. De la 1774, cantitatea hotărâtă se achita din haraci. În condica Moldovei din 1796 vedem trecută pentru acest scop suma de 6538 lei.

Alte două producțiuni ale țării, foarte căutate de Turci, erau cêra și mierea.

Cêra, în special cea verde din pădurile de tei ale Moldovei cu mirosul ei balsamic, „cea mai frumoasă și cea mai căutată din tótă Europa“ (cum o numesce Reicevich), se trimetea anual câte 9000 oca la Constantinople, împreună cu o cantitate de 342 cântare de miere pentru mutpacul său bucătăria împărătescă. Condica lui Brâncovenu (p. 640) înregistrează, sub anul 1703 „mierea și cêra împărătescă ce s'au dat după obiceiș împreună cu navlonul ei și cu poclonul

¹⁾ Cantemir (*Moldova*, 27): Nitrum ubique fere conficitur, quod campi Moldaviae fere omnes nigram, nitroque repletam terram monstrant.

²⁾ Reicevich, 462.

balgibaşii“, ceea ce reprezintă un total de 6617 taleri.

Maî târziu, mierea o cumpărau în țară Turcii *balgii*, cari acaparaî acest product pentru Pórtă, pe când Hanul Tătarilor, trimetea pe fiecare an în Moldova câte un balgibaşă al seû spre a lua în primire dajdia în miere, balgibaşlic, ce țara se îndatorase a furnisa de la Ieremia-Vodă.

Pe lângă acésta, țara maî era datóre să puie la dispozițiunea ómenilor Porții mijlóce de transport (menzil): la fie-ce conac saû stațiune, se afla un numér de cai pentru serviciul lor gratuit, iar în cele doué capitale era câte un beilic saû casă destinată pentru adăpostirea lor. In condica Moldovei din 1796, cheltuielile suportate în acel an pentru menzil, conace și beilic se urcă la 34941 lei.

In timp de război se adăogaî alte sarcini, ca rechisițiunile în natură numite „sursat“ (maî ales de la Calimah-Vodă) și imposité extra-ordinare ca baniî *imdatului* (1050000 lei), cu cari s'aû plătit léfa oștilor turcesci trimise în țară când cu Pazvantoglu.

Dar maî ales apésátóre erau cererile repetate de podvedî saû care de transport („enmala“) și de salahori de săpat șanțurile pentru cetățile numeroșe, ce Turcii posedaî în Muntenia de-a lungul Dunării și în Moldova despre Polonia.

Ricaut, care a descris starea Imperiului otoman din mijlocul sec. XVII, ne dá următórea informațiune asupra dărilor Moldovei și Munteniei către 1650:

Moldova plătia: Sultanului 120 pungî, 10000 oca de céră, 10000 oca de miere, 600 cântare seû pentru arsenal,

5 oca de piei argăsite, 500 bucăți canavață pentru haine și cămăși robilor de pe catarge, 1330 oca cêră pentru arsenal, marelui Vizir 10 pungi și piei de samur, chehaili 1 pungă, defterdarului 1 pungă.

Apoi la fie-care 3 ani: Sultanului 150 pungi, Valideli 50 pungi, favoritei Sultanului 10 pungi, lui Căzlar-Aga 10 pungi și marelui Vizir cât pôte storce.

Muntenia plătia: Sultanului 260 pungi, 15000 oca cêră, 15000 oca miere, marelui Vizir 10 pungi, defterdarului 1 pungă și 1 blană de samur, lui Căzlar-Aga 12000 aspri, chehaili Vizirului 1 pungă și 1 samur¹⁾.

§ 77. VENITURILE DOMNULUI. — Iraturile său veniturile speciale ale Domniei constau din ruzumaturî adică din contribuțiunii indirecte pe mascurî (goștină), stupî (desetină), oierit, vinăriciū, ocne și vămî, cari se adjudicau sub numele de „huzmeturî“; apoi din avaturî său taxe speciale la numirea într'o funcțiune.

Boieriile, cele mari ca și cele mici, își aveau fie-care veniturile lor particulare conforme rangului ce ocupaū. Ast-fel marele Postelnic avea în Moldova ca anume venit *mortasipia*, o taxă specială pe cântărirea mărfurilor și pe vîndarea vitelor.

Pentru procurarea atâtor resurse, clasa dominantă apăsa poporul — sub care se înțelegea țărani, breslele, isnafurile — cu birurile cele mai împovărătoare: dijmărit, fumărit, gărdărit, văcărit și o decime de alte angarale.

Dările impuse mai ales țăranilor n'aveau nici o margine și ele se regulaū după bunul plac al Domnului²⁾. Până unde putea merge o

¹⁾ Ricaut, *Histoire de l'Etat présent de l'Empire Ottoman*. Amsterdam, 1670, p. 154 („compte très fidèle et très exacte et que j'ai eu d'une personne qui a été Vaïvode pendant plusieurs années en Moldavie et en Valachie“).

²⁾ Cantemir, *Mold.* 122: Tributi tantum solvit (rusticus), quantum edixerit princeps, nec ullius ei praescribitur modus vel terminus.

procedare așa de arbitrară, se p^ote vedea din lista dărilor noue scóse de un singur Domn fanariot, de Mihai^u Racovi^ță, în a treia sa Domnie (Amiras III, 140): desetina e îndoită, crâșmărit câte 5 lei de pivni^ță, prisăcărit câte doi ughⁱ de prisacă, morărit de t^otă m^ora câte doi ughⁱ, țigănărit și pe urmă văcărit...
